

מ א מ ר

חבֹּת הָאָב לְבְנוֹ

מתהלך בחקר ששת חבֹת האב לבנו, ומתחקה על־שרשיהם,
על־ענפיהם ועל־דרך קיומם.

יצרתיו אף עשיתיו למען אחד מתלמידי

לעת נולד לו בכור פטר החם,

והוא המאמר השלישי מספרי: „אמרות יעקב“ המכלכל י"א מאמרים.

והמאמר הראשון ממנו הנקוב בשם: „מה לך נרדם“ יצא לאור
באידיסקוהנען בשנת ה' תרל"ג.

אנכי

יעקב רייפֿמאַנן.

ס"ט פטרבורג.

כרמס א. צעדערבוים וד"ר א. י. גאָלדענבלום.
שנת תרמ"ב לס"ק.

ХОВОТЬ ГА-АВЪ ЛИБНО.

т. е. обязанности отца къ сыну.

С-ПЕТЕРБУРГЪ.

Типографія Цедербаума и Гольденблюма, Литейный пр., № 15.

1881.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 261.

מ א מ ר

חבֹּת הָאָב לְבָנוֹ

מתחלך בחקר ששת חבֹת האב לבנו, ומתחקה על־שרשיהם,
על־ענפיהם ועל־דרך קיומם.

יצרתיו אף עשיתיו למען אחד מתלמידי

לעת נולד לו בכור פטר רחם,

והוא המאמר השלישי מספרו: „אמרות יעקב” המכלכל י”א מאמרים.

והמאמר הראשון ממנו הנקוב בשם: „מה לך גרדם” יצא לאור
באיידטקוהנען בשנת ה'תרל"ג.

אנכי

יעקב רייפֿמאַנן.

ס"ט פטרבורג.

בדפוס א. צעדערבוים וד"ר א. י. גאָלדענבלום.

שנת תרמ"ב לפ"ק.

ХОВОТЬ ГА-АБЪ ЛИБНО.

т. е. обязанности отца къ сыну.

С-ПЕТЕРБУРГЪ.

Типографія Цедербаума и Гольденблума, Литейный пр., № 15.

1881.

Дозволено цензурою, С.-Петербургъ, 27-го Іюля 1881 г.

אמרת יעקב רייפמאנן לתלמידו יום נולד לו בכור פמר רהם.

בן * יקיר לי, בן פרת עלי-עין התורה
והמדע, בן מבין ונגעים מדות הר"ר של ל!

1) שמחתי באומרים לי: ילד ילד-לך בן נתן-לך. שמת שמחך אל טוב ומטיב וישמח לבי גם אני. הן, אהבת נפשי אוהבך וקירות לבי הומה-לך תמיד, על-כן בכל יגונך לי יגון, ובכל שמחתיך לי שמחה. ומי ירה אבן פנת

* בספרי (פרשת וחסתן פסקא ל"ד): לבניך, אלו תלמידך. וכן אתה מוצא בכל מקום שהתלמידים קרוים בנים, שנאמר בנים אתם לד' אלהיכם (דברים י"ד), ואומר ויצאו בני הנביאים (מ"ב ב') וכי בני הנביאים היו? והלא תלמידים היו? אלא מכאן לתלמידים שהם קרוים בנים. וכן אתה מוצא בחזקתו מלך יהודה שלימד כל התורה כלה לישראל וקראם בנים, שנאמר בני עתה אל תשלו (ד"ה ב' כ"ט). וכשם שהתלמידים קרוים בנים כך הרב קרוי אב שנאמר [תמוה לי למה לנו ראייה מיוחדת על היות הרב קרוי אב? הלא אין בן בלא אב, ואם התלמיד קרוי בן הנה הרב אביו?] ואלישע רואה והוא מצעק אבי אבי רכב ישראל ופרשיו ולא ראהו עוד (מ"ב ב'). ואומר ואלישע חלה את הלוי אשר ימות בו ויבוא [עין מאיר עין] אליו מלך ישראל ויבך ויפל על פניו ויאמר אבי אבי (ס"ג י"ג) עכ"ל. וממנו לוקחו דברי הרמב"ם במשנה תורה (סלכות ת"ת פ"ח ס"ה) וז"ל: מצוה על כל חכם וחכם מוישראל ללמד את כל התלמידים אע"פ שאינן בניו, שנאמר ושנתתם לבניך. מפי השמועה למדו, בניך אלו תלמידך, שהתלמידים קרויו בנים שנאמר ויצאו בני הנביאים עכ"ל. ואשר השמיט הרמב"ם הראייה מפסוק: בנים אתם לד' אלהיכם הכתוב בתורה ומוכח בספרי לראיה כנ"ל, הוא לדעתי בעבור אשר היא אך ראייה דרשית ולא ראייה פשטית, כי לפי הפשט לא נקראו בנים לד' בעבור היותם תלמידיו, רק בעבור היותם יצוריו ופועל ידיו, ויעוין (דה"ל א') שלשה שותפין יש באדם הקדוש ברוך הוא ואביו ואמו וכו' והקדוש ברוך הוא נותן בו רוח ונשמה וקלסתר פנים וראיית העין ושמועת האזן ודבור פה והלוח רגלים ודעת ובינה והשכל עכ"ל. ומ"ש אתם ר"ל אך אתם לבדכם הנהגו עם ד' כבנים עם אבותיהם, ואך אתם לבדכם תדעו כי ד' הוא אביכם קבכם. וגם בסנהדרין (י"ע ב') כתוב כעין הספרי הנ"ל. וז"ל: א"ר יונתן כל המלמד

אהבתי לך? מי בנה ביתה? ומי חצב עמודיה? לא בצע כסף, לא מנחה ומשאת, לא אָשכר ושי, ולא עֹזרת ביום צר לי. אך לכתך בדרך הורתך, אך שמרך מצות שפתי כאישון עינך, אך בזה שבית לבי, ונפשי היתה לשלל לך, אך בזה ולא בכל דבר אחר. אתה לבדך תהי לי עד ממחר, כי לא לקחתי ואף גם לא שאלתי מעמך מאום.

לכה אפוא בני! תמיד בדרך למדתך, ושמור לעד מצות שפתי בבית עינך, ותהי אהבתי לך אחוות עולם.

(2) ההמון הרב יקדם פני איש אשר ילד יולד לו בברכת: מזל טוב (גוטעס גליקק. והוא ע"ד Bona Fortuna בלשון רומית) (*), ואנכי לא כן עמדו. תם אני לא אדע כי אם אל טוב, ומזל טוב מזור לי, לכן בל אשא

בן חברו תורה מעלה עליו הכתוב כאלו ילדו, שנאמר ואלה תולדות אהרן ומושה (ממזג ז') וכתוב אלה שמות בני אהרן, לומר לך אהרן ילד ומושה ילד לפיכך נקראו על שמו עב"ל. ויעו"ש (ז"ט ז') בשם ריש לקיש: כל המלמד את בן חברו תורה מעלה עליו הכתוב כאלו עשאו, שנאמר ואת הנפש אשר עשו בחרן (נחשיות י"ב) עב"ל. וז"ל אשר ריש לקיש אמר זה ע"פ נסיון עצמו. כי ידע בנפשו מה היה טרם קחתו תורה מפי ר' יוחנן, ומה נעשה ממנו אחרי כן, איש חדש, איש חף ונקי כמו יצא עתה מרחם אמו. יעוין (כ"מ פ"ד א'). בינה נא אהובי! וראה מה צדקו יחדו דבריו הז"ל, כי המורים נקראים אבות, והתלמידים בנים, הן מה יולידו ההורים? ומה ימליטו? אך עיר פרא! אך ערוד דמות אדם לו! ואם למו נאווה שם אבות ולעויליהם שם בנים, מה נאווה שם אבות למורים אשר יולידו אדם וימליטו הוחם תכנית מלא חכמה וכליל יופו! ומה נאווה שם בנים לעוללי טפוחיהם!

(* בבראשית (ג' י"א) כתוב: בא ג'ד, ופי' רש"י בא מזל טוב עב"ל. וכן פי' הרשב"ם: בא אלינו מזל טוב וכו' וכן בב"ר אתא מזל"ה [לפנינו כתוב: גרא] דביתא עב"ל. וכן תרגם הרמב"ם: דאם גוטע גליקק איזט געקאָממען. אולם שם הוא על העבר, וברכת: מזל טוב הוא על העתיד ככל ברכה. וז"ל יחי נא בוא הילוד במזל טוב, ואושר יקרא לרגליו בכל משלח ידי אבותיו. וז"ל ברור, כי יסוד הברכה הזאת היא במאמר ר' שמעון בן אלעזר: בית תינוק ואשה אע"פ שאין נחש יש סימן (חולין ז"ס ז') ופי' רש"י בית תינוק ואשה, בנה בית, או נולד לו בן, או נשא אשה, אע"פ שאין נחש שאסור לנחש ולסנווך על הנחש, יש סימן. סימן בעלמא הוי מיהא, דאי מצלה בסחורה ראשונה אתר שבנה בית, או שנולד התינוק, או שנשא אשה, סימן הוא שהולך ומצליח, ואי לא, אל ירגיל לצאת ויתר מרדאי, שיש לחוש שלא יצליח עב"ל. אכן מברכים את הורי הילוד כי יהי למו סימן טוב ומזל טוב, וכל אשר יעשו אחרי לדתו יצליחו. ובגלל זה אומרים את הברכה הזאת גם לבונה בית ולנושא אשה. והנה ההוראה הראשונה אשר לשם ג'ד ולשם מזל היא כוכב שמים (שמעון, פלאנעט), יעוין ישעיה (ס"ה י"א) העורכים לג'ד שלחן לפי הפירוש האמתי מר' משה הכהן המובא בפ' הראב"ע שם, כי ג'ד הוא כוכב צדק (יופיטער) וז"ל בלשון ערבית ומלכים ב' (כ"ג

שם מזל על שפתי ולא בברכת מזל טוב אברכך, אך בברכת: אל טוב יתן לך מנוחה כי טוב. תנה אונך לי ואנרך צורך הברכה הזאת לך ולכל אשר כגילך: שמה על הגג צפור בודד. מה-שלאנן ומה-שלו הוא! כל אשר יחפוץ יעש, וכל אשר תארה נפשו יבונן: יאבה—קנו ישכון, יאבה—

(ס) לשמש ולירח ולמזלות, אך נספחה אליה גם הוראת אושר והצלחה (גליקק) בעבור אמונת ההמון כי מאת כוכבי השמים ובסיליהם יבוא גם אושר (גליקק) גם אסון (אונגליקק), ובעבור זאת מצוירת אלילת האושר (דיע גאָטמיין דעם גליקקעס, פּאַרטונאַ) במעיל כוכבים (אום שטערנענמאמעל), ויעוין אגרת הרמב"ם לחכמי מרשיליא: דעו רבוני! שכל אותם דברים של גזרת הכוכבים, שהם אומרים יארע כך ולא יארע כך, ומולדו של אדם ומושך ויהיה כך, ויארע לו כך ולא כך, כל אותם הדברים אינם דברי חכמה כלל אלא טפשות וכו' וכו' ואני יודע שאפשר שתחפשו ותמצאו דברי יחידים מהכמי האמת רבונינו ע"ה בתלמוד ובמשנה ובמדרשות שדבריהם מראים שבעת תולדותיו של אדם גרמו הכוכבים כך וכך. אל יקשה זה בעיניכם, שאין דרך שגויה הלכה למעשה ונהדר אפיריכו ואשימוי. וכן אין ראוי לאדם להניח דברים של דעת שכבר נתאמתו הראיות בהן, וינער כפיו מהן, ויתלה בדברי יחיד מן החכמים ע"ה. שאפשר שנתעלם ממנו דבר באותה שעה, או שיש באותם הדברים רמז, או אמרם לפי שעה ומעשה שהיה וכו' ולעולם אל ישליך אדם דעתו אחריו, כי העינים הם לפנים ולא לאחור עכ"ל. והנה מ"ש במשנה הוא מ"ס, כי אין שמוך בכל ששה סדרי משנה ממפעלות הכוכבים על מקרי האדם. ומ"ש בתלמוד ירמוז למ"ש בשבת (ק"ו א'): האי מאן דבחמה וכו' האי מאן דבכוכב נוגה וכו' מול מחכים מול מעשיר עכ"ל. ויעו"ש ב' תוס' (ד"ה בלהאי). ומדי דברי בגד ומזל המזרים גם על אושר והצלחה אעיר על מ"ש במ"ק (כ"ז א') דרגש אין צריך לבפותו אלא וזקפו וכו' מאי דרגש? אמר עולא ערסא דגדא עכ"ל. ופי' רבנו גרשום מאור הגולה (הוא בעל הפירוש המיוחס לרש"י כאשר הוכחתי במ"א בראיות ברורות) מטה שמיחדים אותה למזל טוב, ואין משתמשים בה כלום אלא מיהדים אותה לשרות מזל טוב עליה עכ"ל. ובפי' רש"י על סנהדרין (כ' ע"ה): נוהגין היו לערוך מטה ושלחן בבית ולא היו משתמשין בהן כלל אלא למזל הבית מונחין משום ניוחש, גדא מזל. ודומה לו גר גדי וסנוק לא (סנה ס"ז ב') עכ"ל. ובפירושו המיוחס לרש"י על נדרים (כ"ז א') מטה שעורבין אותה למזל ואין שום אדם ישן עליה עכ"ל. ובפי' הר"ן שם: נוהגין היו להציע מטה למזל הבית. גדא מזל ודומה לו בסוף פרק במה אשה: גר גדי וסנוק לא עכ"ל. ובפי' הרא"ש שם: מטה העשויה למזל הבית כדאיתא בפסחים (ק"ח ב') כי שרא דעתירותא [לפנינו כתוב דמזוני ונוסחת הרא"ש נכונה מאד, כי לפיה הוא מקביל היטב אל שרא דעתירותא הכתוב שם] נקיר שמה, ומצוי בבית ששומרים אותו בנקיות, לכך מבינים תמיד מטה מוצעת לנקיות עכ"ל. ודע כי ד' מלות גר גדי וסנוק לא הכתובות שם לפנינו הן טעות המעתיקים הנמהרים אשר לקחון בחפזון מפי' הר"ן. שית לכך לזה. ובתוס' שם נוספה מלת לכבוד, וז"ל: מטה העשויה לכבוד (?) ואולי צ"ל: לכבוד המזל ולמזל ואין יושבין עליה עכ"ל. איה עוד דברים אשר אין להם שחר כדברי המפרשים הנ"ל. מה: מטה שמיחדים אותה למזל

מרחבי ארץ יושט, יאבה—ישכב וערכה שנתו, יאבת—על שאון החיים יתענג, אין משבית ואין מפריע. מחסורו מזער ועל נקלה ימצאהו, על בן ירון ושמחה כל היום. פתאם לפתע הביצים נבקעו והאפרוחים מבתי כלאם יצאו, כי נגלה נגלו יושבי חשך אלה שבתה שלותו, חדלה מנוחתו, הפצו בסד הושם, ואורתו לנחשתים הוגשה, גזוליו שנתו יגזלו, ללכת אנה ואנה לא יתנוהו, יאלצתו היות תמיד אתם להכין למו צידם ולסך להם באברתו. מחסורו ירב, כי עתה גם מחית אפרוחיו עליו, וברוב מחסור רב דאנה. אין עוד גילת ורנן, ואין עוד שמחה, אך כל היום דוה. כן אתה מחמד עיני! עד הנה שבעת חופש ושלות השקט היה לך. מאוייך לתורה ולחכמה בידך, מלאמתו מאין מעצור. אבית—ביין מסכה תורה שתית, אבית—בלחם חכמה לחמת, אבית—אל גינתו ירדת לאכול פרי מגדים, אבית—ביתך ישבת ועל שלחך תנובת תושיה אכלת. ימך ולילותך כמי שלח לאט הלכו, וכנחל שומף שאנן בבין שושנים עתותך הלפו. בנחת למדת, בנחת רעבך שברת, בנחת צמאך שבתה. ובהגיע

טוב? ומה: מי חדים אותה לשרות מזל טוב עליה? מה המזל הטוב הזה הצריך למטה? אם גוף הוא מודע לא תשורנו עין רואי? ואם איננו גוף רק רוח או מלאך או שרף איככה משכן לו במטה? ומה לו שלחן הנזכר בפ' רש"י על סנהדרין ה"ל? ומי שם שר על העושר הנזכר בפ' הרא"ש אם ד'אמר: לי הכסף ולי הזהב (תני ז' ח'), הנה אמרה: ד' מוריש ומועשיר (ט"ז ז'), ורוד אמר: והעושר והכבוד מלפניך (ד"ס א' כ"ט ו"ג)? ואשר אמרו חז"ל בפסחים: שרא דעתירוהא נקיד [או נקיר] שמיה, שרא דעניתא נבל שמיה [שר העושר נקי שמו, ושר העניו מגואל שמו] הוא אך מליצה חידה אשר מגמתה לאמר: הנקיון הוא עושר, והגואל עוני (ריבליבקיית איזט רייבמהום, שמוטץ הינגעגען ארמוטה) והוא הערה וזרוז למדת הנקיות. ויתר הדברים הלא הוא כתוב בהערותי על אגרות התלמוד הבבלי. ועוד חנני מוסיף להתפלא הפלא ופלא: איככה הותר ליחד מטה ושלחן להמזל הטוב? הלא זה דרך כל עובדי פסל המתהללים באילולים לערוך לגד שלחן ככתוב על ספר בן-אמוין (סעו"ס ס"ה ו"ח)? ואיכה יסדו חז"ל דינים על מטה אסורה? וביחוד נפלות בעיני על רש"י, כי הוא עצמו פי' בישעיה שם: שם ע"א העשויה על שם המזל. ועוד פליאה דעת ממני, הלא בשבת (ס"ז ז') כתוב: האומר גדי וסנוק לא (התמזל מזלי ועיף אל תהי פי' רש"י) יש בו משום דרכי האמורי עב"ל; ואם אמר לבדו לחזק המזל אסור משום דרכי האמורי (ובגלל זה כרתי ברית לשפתי לבלתי תזכרנה שם מזל יעוין בפנים) אף כי מועשה? ונשגב ממני איככה לא הרגישו בזה רש"י ור"ן אשר הביאו את הדין הזה בפירושיהם כנ"ל. ומי יתן לי משיב דברים נכוחים על כל השאלות ההן! והנה בפ' המשניות להרמב"ם (נדו"ס ס) כתוב: דרגש מטה קטנה נותנין אותה לפני המטה הגדולה שנקראה מטה כמו הסולם שעולין בו אל המטה הגדולה עב"ל. ואין לזה רמז בגמרא ונ"ל, כי תחת דגדא היה קורא דדרגא ור"ל מטה קטנה שהיא כעין דרגא ומעלה (שטופע) למטה גדולה. ויעוין פירושו לסנהדרין (ס"ב מ"ג).

תוד שנה ועת סגור שמורות עיניך בא, על ערש יצועך עלית, דממה סביב לה, אין נושא קול, ואין נודד כנף, צרכיך מעטים היו ואותם השג השגת בלי עמל ודאגה ויכלת היות שמה וטוב לב כל הימים. אולם עתה כי נולד לך בן מאד אירא פן כמקרה הצפור גם אותך יקרה, ואולי עוד ביתר עו, כי תרבות (ערציהונג) ילדו אדם קשתה הרבה מאד מתרבות ילדי כל חי אשר על פני האדמה, ומאה שערים עמל וכעס ימצאו את האומן עוללי אנוש. הן, האדם עולה על כל חי בדעת ונופל מכלהם בכח. רך ועגוג הנה הוא מאד, וממקרה מצער יוכח במכאוב עלי משכב, ומרוח קל כי יעבור עליו יפול שדוד ולא יוכל קום, ויותר בהיותו יונק שדים וגמול מחלב. ובגלל זה גדול עד בלי די טורח ומשא אומנהו, לא ירף מנהו כל היום וגם הגע קטן לא ידגיע מעבוד אותו, ואף לעת תפול תרדמה על אנשים וכל יגיעי כח ינחו הוא לא ינח, יען אשר קול בכי הילד יעירהו מתרדמתו וישוד מתק מנוחתו. ולכן בני! מקרב ולב עמוק אני הנני מברכך בברכת: אל טוב יתן לך מנוחה כי טוב. וכל עצמותי נושאות בערך רנה ותפלה, כי חנון יחנך ד' ויניח לך מסביב, ויכסך בשפעת שלומו, ויסיר מעליך כל מפריע אותך מעבוד בתורה ובחכמה, ויושיבך במשכנות מבטחים ובמנוחות שאננות, ויברך חילך ויתנהו כגפן פוריה. למען יהי לאל ירך לקחת לך עבדים ושפחות ולהשליך עלימו יִהב תרבות בניך (עד ידעו מאוס ברע ובחור בטוב) וכל עבודות חול, ותוכל עלות מעלה מעלה בסולם הדעת עדי תגיע ראשו. ומי יתן תבוא שאלתי וברכתי יתן אלוה, ואמרת: אך עשרתי מצאתי און לי ודרכי צלחה מאד.

(3) עתה היית לאב, ובאת במסורת חובות אשר לא היו עליך עוד. המה חובות כל אב לבנו אשר חמשה או ששה מהם נזכרים בקרושין (כ"ט א'), והשביעי במקומות רבים משני התלמודים. שמעני נא ואדברה עמך על אדות החובות ההם.

חמשת או ששת החובות הנזכרים בקרושין הם: (א) למולו, (ב) לפדותו, (ג) ללמדו תורה, (ד) להשיא אשה, (ה) ללמדו אומנות. ולדעת יש אומרים יש עוד חוב ששי, והוא: להשימו במים. והשביעי אשר במקומות רבים משני התלמודים הוא: לחנכו (געוואָהנען, איבען) בכל המצות בהגיע עת החנוך. יעוין סוכה (כ"ה ב'): כאן בקטן שהגיע לחנוך, כאן בקטן שלא הגיע לחנוך עכ"ל. ותוס' שם (ד"ה באן); ויסוד המצוה הזאת הוא במשלי (כ"ב ו') חנוך לנער על פי דרכו גם כי יוקן לא יסור ממנה. ולזה רמז רש"י (תנינא ו' ב')

ד"ס קטן מיצטיף) בכתבו: אין חנוך קטן אלא כדי להנהיגו שיהא סרוך אחר מנהגו לכשיגדיל עב"ל. עתה אחר אחר (מלבד החוב לפרותו אשר הנך חפשי ממנו בעבור היותך בן לוי) אברר ואלבן ואצרף לך, למען תדע ותבין היטב נגמתם וארה קיומם:

ל מ ו ל ו

בטרם אנסה דבר אליך על החוב הזה ביחוד, אנרך ראשונה מאין באוך כל החובות הנזכרים. ראשונה דע את עצמך. הנך אדם, הנך יהודי, והנך אב לבן. ועליך אפוא חובות מפאת היותך אדם, חובות מפאת היותך יהודי, חובות מפאת היותך אב לבן אשר יסודתם בחוב כל פועל נאמן לבצע פעולתו אשר החל ולשות עליה הוד והדר ככל אשר תמצא ידו. והוסף התבונן וראה, כי בתהלה היה עליך לעשות את כל הדברים הנזכרים לנפשך: ל מ ו ל את עצמך ככתוב בקדושין (סס): והיבא דלא מהליה בי דינא מיחייב איהו למימהל נפשיה, דכתיב וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו ונכרתה עב"ל. ול ל מ ו ד תורה ככתוב בקדושין (סס ג') והיבא דלא אנמריה אבוה מיחייב איהו למינמר נפשיה, דכתיב ולמדתם עב"ל. ול ש א ת א ש ה, ככתוב בתורה (נרלאסיס א' כ"ה) פרו ורבו ומלאו את הארץ. ול ל מ ד א ו מ נ ו ת, ככתוב בב"מ (ל' ע"ב) והודעת להם, זה בית חייהם עב"ל. ופי' רש"י שם: ללמד להם אומנות להתפרנס בו עב"ל. ובאבות (פ"א מ"י) אהוב את המלאכה עב"ל. ושם (פ"ב מ"ג): וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון עב"ל. ול ש ו ט ב מ י ס, ככתוב במשנה תורה להרמב"ם (הלכות נזיר ושמירה נפט פ"א ס"ד): כל מכשול שיש בו סכנת נפשות מצות עשה להסירו ולהשמר ממנו ולהזהר בדבר יפה יפה, שנאמר השמר לך ושמור נפשך, ואם לא הסיר והניח המכשולות המביאין לידי סכנה ביטל מצות עשה ועבר בלא תשים דמים עב"ל. ול ע ש ו ת כל ה מצ ו ת, ככתוב בתורה פעמים אין מספר. והנה החובות: לשאת אשה, וללמד אומנות, ולשוט במים, הם מפאת היותך אדם, והחוב למול את עצמך, הוא מפאת היותך יהודי. והחובות ללמוד תורה, ולעשות כל המצות, מקצתם מפאת היותך אדם, והוא למוד וקיום המצות השכליות, ומקצתם מפאת היותך יהודי, והוא למוד וקיום המצות השמיעיות. ועתה כי לאב היית ובן יולד לך עליך לעשות את כל הדברים האלה לבנך, ולתתו כתור האדם המעלה ובתור היהודי הנבחר. ההלות לעשות פצע מעשיך. גולם אדם פעלת השלימה ומוננה

לו גם צורה יפה-פיה בהיות לאל ידך. ורע יחודי זרעת השקחו להנעים ותולידהו והצמיחהו ותהי תבואתו ככל תבואת כרם בית ישראל קדש לך. כאשר תלמדוהו תורת המצות השכליות תשׁוה עליו צורת אדם, ובמהות צלם אלהים תתארהו. ובלעדיה בבני אדם לא יתחשב ואת עשׁוים בצלם אלהים כל ימנה. הן, כבר החמים הגידו, כי יתרון האדם הוא בנצור פקודי שכל ובהלך בתורת בינה, והדברים עתיקים. כאשר תורנו דעה את ד' ונזראת ימינו תלמדנו אדם המעלה תעשהו ובין נבונים תושיבנו. כאשר תלמד ידיו לעשות מלאכה, ורעותיו לשחות בימי שׁחו (צו שׁויממען אין שׁויממבארעם וואססער) ותתן לו אשת חיל תשימהו אדם מאשר בארץ, והבלים תפיל לו בנעויות המנוחה והפמחה (רוהע אונד צופערזיכט). ובאשר תמול בשׁר ערלתו ותשגן לו כל המצות השמעיות, והסכן תסבינהו לשמור ולעשות כל חקי אלה תביאהו בסוד היהודים, ואל תוך קהל ישראל תאספהו, ואתם ינחל רב טוב הצפון למו במעון אלהי קדם. ובכן שוב אשוב אל המילה הקודם בזמן לכל החובות, ואדבר עליו דברים אחרים.

(א) כמורה נבוכים (ח"ג פמ"ט): וכן המילה אצלי אחד מטעמים [צ"ל מטעמיה] למעט המשגל ולהחליש זה האבר כפי היכולת עד שימעט במעשה הזה, וכבר השבו שזאת המילה היא השלמת חסרון היצירה, ומצא כל חולק מקום לחלוק ולומר: איך יהיו הדברים הטבעים חסרים עד שיצטרכו להשלמה מחוץ, עם מה שהתבאר מתועלת העור ההוא לאבר ההוא? ולא נתנה מצוה זאת להשלים חסרון הבריאה, רק להשלים חסרון המדות, והנזק ההוא הגופני המגיע לאבר ההוא הוא המבון, אשר לא יפסד בו דבר מן הפעולות שבהם עמידת האיש, ולא תבטל בעבורו ההולדה, אבל תחסר בו התאוה היתרה על הצורך. והיות המילה מהלשת כח הקושי, ופעמים שתחסר ההנאה, הוא דבר שאין ספק בו, כי האבר כשישפך דמו ויוסר מכסהו מתחלת בריאתו יחלש בלי ספק. ובבאור אמרו החכמים ז"ל: הנבעלת לעל קשה לפרוש ממנו [ב"ד פרשה פ' בשם רב הונא] זהו ההוק בטעמי המילה אצלי. ומי היה מתחיל בזה המעשה? רק אברהם אבינו ע"ה אשר נודע מיראת הטאו מה שזכר החכמים ז"ל (ב"ב ט"ז ה') באמרו: הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה אֶת (נרקסית י"ב י"א). ויש במילה עוד ענין אחר צריך מאד, והוא שיהיה לאנשי זאת האמונה כלם רצוני לומר מאמיני יהוד השם אות אחד גשמי שיקבצם, ולא יוכל מי שאינו מהם לומר שהוא מהם והוא נכרי, כי פעמים יעשה האדם כן כדי להגיע אל תועלת, או כדי להתנפל על אנשי זה הדת, אך זה הפעל בלומר המילה לא יעשהו אדם בו או בבניו רק מתוך אמונה אמיתית, כי אין

זה שרט בשוק, או כויה בזרוע, אבל ענין שיהיה קשה מאד. וידוע גם כן רוב האהבה והעזר הנמצא באנשים שהם כלם בסימן אחד, ושהוא על צורת ברית, וכן זאת המילה היא הברית אשר ברת אברהם אבינו על אמונת יהוד השם, וכן כל מי שימול יכנס בברית אברהם להאמין היחוד, להיות לך לאלהים ולזרעך אחרך [הוא פסוק בבראשית י"ז]. וזה גם כן ענין חזק בראשון בטעם המילה, ואפשר שהוא יותר חזק מן הראשון. ושלמות זאת התורה וקיומה לא תשלם כי אם במילה, ויש בהיותה בימי הקטנות שלש חכמות [יש בזה ט"ס, וכצ"ל: ושלמות זאת התורה (ר"ל תורת המילה) וקיומה לא תשלם כי אם בהיות המילה בימי הקטנות, ויש בזה שלש חכמות, וכ"ה בנוסח הערבי לעדות החכם שייקר. יעוין העתקתו והערותיו האשכנזיות במקום הזה], הראשונה: שאלו הונח הקטן עד שיגדל אפשר שלא היה עושה. והשנית שלא יכאב בכאב [לפי הנוסח הערבי המובא בהערות החכם הנ"ל צ"ל: ככאב (ככ"ף הדמיון)] הגדול, לרכות עורו, וחולשת דמונו, כי הגדול יפחד וירעד מן הענין שידמה היותו קודם היותו. והשלישית, שהקטן יבוז לו יולדיו בעת לידתו שלא התחזקה עדיין הצורה הדמיונית המביאה לאהוב אותו וילדיו, כי הצורה הדמיונית נוספת תמיד בראיה, והיא גדלה עם גדולתו, ואחר כן תתחיל להתחסר ולהמחות גם כן, רצוני לומר הצורה הדמיונית, כי אין אהבת האב והאם את הבן בעת לידתו כאהבתם אותו והוא בן שנה, ולא אהבת בן שנה כאהבת בן שש, ואלו הונח שנתים ושלוש היה מביא לבטל המילה לחמלת האב ואהבתו אותו, אבל סמוך ללידתו הצורה ההיא הדמיונית חלושה מאד, וכל שכן אצל האב אשר הוא מצווה בזאת המצוה. והיות המילה בשמיני, הוא מפני שכל בעל חיים כשיוולד הוא חלוש מאד בתכלית לחותו [יותר היה ראוי להעתיק: בעבור רבוי לחותו] וכאלו הוא עדיין בבטן עד סוף שבעה ימים, ואז ימנה מרואי אור העולם. הלא תראה, כי גם בבחמות שמר זה הענין [לדעתי צ"ל: המנין] שבעת ימים יהיה עם אמו [צ"ל והיה שבעת ימים תחת אמו, כלשון הכתוב (ויקרא כ"ג כ"ט)] כאלו קודם זה הוא נפל, וכן האדם אחר שהשלים שבעה ימול, והיה הענין קצוב, ולא נתת דבריך לשיעורין עכ"ל. שית לבך לכל הדברים האלה, ודע מה מגמת מצות המילה, מה חפצה, ומה ישיג שומרה על פיה, ולא תהי פעולתך מצות אנשים מלומדה, כשוד למוד שרד עמקים אחרי בעליו ואסוף גרנו, ובל ידע מה מגמת מעשיו אלה, ומה ישיג מנהם. גם התבונן על דברת רבנו, כי מעוט התאוה הוא אצלו החזק בטעמי המילה, ושפוט ממנה על תכונת נפשו שחברה בה יחדו חקירה חפשית ופרישות מתאות חומר אין כמוה. ראה

דרכיה, ולך בהן, ושטה ועבור מעל ארחות מתחכמי זמננו, או אז מאושר בארץ תהיה.

(ב) נ"ל, כי שנוי דעות חז"ל בנוגד מהול, אם צריך להטיף ממנו דם ברית, ואם לא, יסודתו בשנוי טעמי המילה הנ"ל. הן, האומר: צריך להטיף ממנו דם ברית, סובר, כי טעם המילה הוא למעט המשגל ולהחליש זה האבר כפי היכולת עד שימעט במעשה הזה. ולכן גם בנוגד מהול צריך להטיף ממנו דם ברית. כי האבר לא יחלש רק בהטפת דם ברית ובהסרת מכסהו גם יחד, ולא בהסרת מכסהו לבדה, כאשר תורה לשון רבנו: כי האבר כשישפך דמו ויוסר מכסהו מתהלת בריאתו יחלש בלי ספק, והקדמת רבנו שפיכת דמו להסרת מכסהו תורה עוד, כי שפיכת דמו היא הסבה העיקרית לחולשת האבר, והסרת מכסהו היא אך מפלה לה, וכן יורה השכל ההולך מישרים. והאומר: אינו צריך להטיף ממנו דם ברית, סובר, כי טעם המילה הוא שיהיה למאמיני יהוד השם אות אחד גשמי שיקבצם ולכן הנולד מהול אשר עוד בטרם מרחם יצא עשתה בו הטבע את האות הגשמי הזה מה לו עוד אות על אות? והנה לדעת התוס' (שם קל"ה ה' ד"ס לא נהלקו) והרא"ש (סס פי"ט סי' ה') שחלכה כאומר: א"צ להטיף ממנו דם ברית, עלינו אפוא לדחות את הטעם הראשון, שהוא למעט המשגל ולהחליש זה האבר כפי היכולת עד שימעט במעשה הזה, ולהחזיק בטעם השני, שהוא, שיהיה למאמיני יהוד השם אות אחד גשמי שיקבצם. וכן יוכיח לדעתי למדי עונש הכרת אשר שם ד' על המפיר מצות המילה. הן, אם יסוד המצוה הזאת הוא אך מיעוט המשגל, איככה יתכן עליה עונש גדול כזה? הלא גם המרבה בו בפועל איננו חייב כרת, אף כי האיש אשר אך עצר כח (ע"י בטול מצות המילה) להרבות בו אבל עוד לא הרבה בו? הנכון כי הפורץ גדר ומסיר משוכת כרם ענוש יענש יותר מהמשחית הכרם עצמו? ובלעדי זה נפלאות בעיני, איככה יתכן עונש כרת על הפרת דבר אשר הוא אך סייג לפרישות? והנה רבי עקיבא אמר: שחוק וקלות ראש מרגילין לערוה (פ"ג ס"ג מ"ג) ומדוע לא יהיה על שחוק וקלות ראש חיוב כרת? אבל אם יסוד מצות המילה הוא מציאות אות אחד גשמי למאמיני יהוד השם שיעשם לאגודה אחת, יתכן היטב עונש כרת על המפירה, כי בהפרת האות הזה היא מעיד ואומר לכל אשר אין את נפשו להיות בתוך אגודת מאמיני יהוד השם ולבוא בסוד העם אשר השיב אל לבבו כי ד' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד, ומשפטו אפוא כמשפט עובד גלולים להתחייב כרת כמנו. אולם מפאת דבר אחר גם הטעם הזה הוא תמוה בעיני מאד וביחוד מה שחוסף בו רבנו: ולא יוכל מי שאינו מהם

לומר שהוא מהם והוא נכרי. הלא יש גם עובדי אלילים אשר ימולו את בשר ערלתם בכתוב במשנה (גדלים ס"ג): מולי עובדי כוכבים, ובגמרא (יבמות ע"ה א', ט"ג כ"ו ב') ערבי מהול גבעוני מהול. ונראה משם ושם, כי היו עובדי כוכבים, יעוין שם ושם, ועל הערבי יעוין גם חולין (ג"ט ב' ד"ס הנהו טיעי דלמו ליקויה) ? והנה גם על המצרים כתוב בכל ספרי דברי הימים לעמים, כי מלו וימולו את בשר ערלתם, ולפי עדות הערֶאֶדָאָט, דיֶאֶדָאָר, שטראַבאָג בספריהם היו הם עוד אבות כל תופש מנהג המילה. אך רבנו לא כן עמו, כי כתב למעלה (סס פמ"ו): ואמנם היותו (הפסח) אסור לערלים, כבר בארוהו חז"ל, שאמרו הם בטלו מצות מילה כשארך עמרם במצרים להדמות למצרים עב"ל. ויעוין שמות רבה (פי"ט): ורבתינו אמרו: לא בקשו ישראל למול במצרים אלא כלם בטלו המילה במצרים וכו' עב"ל. וכ"ה עוד במדרשים אחרים. אולם הטעם: להדמות למצרים לא נזכר שם ולא בשום מקום רק שם פ"א. וז"ל: ללמדך כשמת יוסף הפרו ברית מילה, אמרו נהיה כמצרים עב"ל*.) ויעוין באור החכם ר' וואלף מאיר על פסוק היום גלותי את הרפת מצרים מעליכם (יחזק' ה' ט') והערות החכם יוחנן דוד מייזעליס לתרגומו על הפסוק הזה. ורבות עמו על אדות הרבר ההוא, אולם עתה לא אוכל לערכן לפניך, כי ארחק על פיהם הרבה מן המלאכה אשר לפני בעת ההוא, והיא לדרוש ולתור על טעמי המילה אשר לרבנו. על כן אשוב אלימו, ואומר, כי גם לדעת רבנו שהמצרים לא מלו את בשר ערלתם קשה עוד על טעמו השני מעובדי כוכבים אחרים הנ"ל. איככה אפוא יש במילה אות אחד גשמי על אמונת בעליה ביחוד השם? ואיככה עצור תעצור מי שאינו מהם לומר שהוא מהם? ונ"ל כי האות והמעצור הם אך ע"י הפריעה הנספחת אל המילה, והיא נוחתת אך אצלנו ולא אצל כל עם אשר ימול את בשר ערלתו, וזה הוא יסוד הק' חז"ל: מל ולא פרע את המילה כאלו לא מל (סנא קל"ז ע"ב); וזה יורה כי בעלי הק' ההוא החזיקו בטעם השני, ודחה דחו את הטעם הראשון אשר לפיתו אין צורך בפריעה כמבואר לכל איש. ועפ"ז נגלו לי שפוני טמוני משפט רב: לא נתנה פריעת מילה לאברהם אבינו כי אם ליהושע בן נון (יבמות ע"א ע"ב) הן לבי ישפוט שפוט, כי בעת נתנה מצות מילה לאברהם אבינו ולורעו [המהזיק

* בכל זאת אין ראיה מזה, כי רבנו ראה מדרש שמות רבה והשתמש בו. הן, בלי ספק ממעין אחר אשר איננו עתה לפנינו שאב את דבריו. בונה נא, כי רבנו כתב: כשארך עמרם במצרים ובמדרש שמות רבה כתוב: כשמת יוסף. ובמ"א עוד ארבר ע"ו.

בדתו ובדרכו הכשרה, ולא זולתו בכתוב במשנה תורה להרמב"ם הלכות מלכים פ"י ה"ז] לא היה עוד בארץ, איש או משפחה או שבט או גוי כלו אשר מל את בשר ערלתו או למוער עלה על לבו לעשות כבה. וכי אברהם אבינו וזרעו [הנ"ל] היו הראשונים אשר עשו כן בעצת אל דעות ותוכן עלילות, אך רבות בשנים אחריו החלם לעשות כבה יצאו להם עמים אחרים בעקבתם, ויעשו את אשר ראו הם עושים כקופים העושים את כל אשר רואים בני אדם עושים. וכל עוד היה אברהם אבינו וזרעו [הנ"ל] יהודים במעשה המילה לא היה צורך בפריעה, כי מעשה המילה לבדו היה די מאד גם לאות גם למעצור, אך אחריו אשר גם עמים אחרים החזיקו במעשה המילה היה נחוץ מאד להוסיף לזרע אברהם אבינו [הנ"ל] מעשה הפריעה למען יבדל על ידו גם מהעמים המחזיקים במעשה המילה. ולפי מחשבת או קבלת רב נסבה חמדת עמים אחרים לצאת להם בעקבי זרע אברהם אבינו ולשאת עלימו אות בריתם מעם הנפלאות הגדולות אשר נעשו לו בלכתו בתרו ילד ישימון, ואך אז החלו אפוא להדמות לו במעשה המילה, ומאז עד בא יהושע בן נון, אל הארץ התפשט המנהג הזה מאד בתוכם, ולכן היתה אז הוספת הפריעה דבר בעתו. ואל נא תבהל לשאול: איככה החלו העמים להדמות לו במעשה המילה לעת לכתו בארץ מדבר הלא אז גם הוא עצמו לא מל את בשרו, בכתוב ביהושע (ה' / ה' / ז')? כי לא מנע מזה אז רק בעבור אשר ענה בדרך כחו, בכתוב ביבמות (סג): ובמדבר מאי מעמא לא מהול? משום חולשא דאורחא עב"ל. והנה בתום' (סג ד"ה מ"ו טעמל) מובא בשם פרקי דר"א ובשם מגלת סתרים דרבנן נסים כי מל גם אז אך לא פרע, יעו"ש. אולם הוא נגד הוראת פשט הכתובים ביהושע שם, ולדעת רב, כי הפריעה לא נתנה רק ליהושע בן נון איככה יתכן לאמר: כי ערלים היו (יטסע ה' ז')? אם מלו אך לא פרעו? ודע, כי לבעל הלכות גדולות ולבעלי התוס' יש דעות אחרות בזמן הפריעה. הן, בהלכות גדולות והלכות מילה) כתוב משום דלא נתנה פריעת מילה לאברהם אבינו אלא נתנה למשה במצרים עב"ל. ובתום' (ינמו סג ד"ה נה נהס) כתוב דהלכה למשה מסיני היא ויהושע אסמכיה אקרא עב"ל. ובירושלמי (סנה סוף פי"ט) ובב"ר (פרשה מ"ו) יש עוד דעה רביעית, והיא שנתנה עוד לאברהם אבינו כי כתוב שם ושם המול ימול, מילה ופריעה עב"ל. ולהמבקרים החדשים יש עוד דעה חמישית, והיא כי התחדשה בימי החשמונאים. ואין פה המקום לדרוש ולתור על כל הדעות ההן.

ג) ענין: הנבעלת לערל קשה לפרוש ממנו המובא בדברי המורה הנ"ל, הוביח ר' הונא בב"ר (פרשה ה') מפסוק ויקחו את דינה מבית שכם ויצאו

(נחלשים ל"ד כ"ו) וז"ל המדרש שם: ויקחו את דינה, רבי יודן אמר גורדין
 בה ויוצאין. אמר רב הונא, הנבעלת לערל קשה לפרוש. א"ר הונא אמרה:
 ואני אנה אולך את חרפתי, עד שנשבע לה שמעון שהוא נוסלה עב"ל.
 ובמ"כ (ד"ה גורדין): היו גורדין אותה בעל כרחיה. ודייק מדכתיב ויקחו וגו'
 והל"ל ותצא דינה מבית שכס שמע מיניה שלקחו אותה שלא בטובתה עב"ל.
 וכל זה תמוה מאד, הלא בראש הפסוק הוה כתוב ואת חמור ואת שכס בנו
 הרגו לפי חרב, ובסוף הפסוק אשר לפניו: ויהרגו כל זכר, וממי אפוא היה
 קשה עליה לפרוש? מה חפצה בבית שכס אחרי מותו ובעירו אחרי אבדן
 כל תושביה הזכרים? ומה זה אשר ראשונה אמר רב הונא, כי סבת הגרירה
 בה היתה קושי הפרישה מהערל, ואחרי כן אמר כי סבתה היתה אמרה: ואני
 אנה אולך את חרפתי? איככה נחם כרגע על דבריו הראשונים? וז"ל ברור
 כי מלות אמר רב הונא אשר לפני מאמר: הנבעלת לערל וכו' הן מ"ס ע"פ
 מלות אמר רב הונא הכתובות למטה, וז"ל אפוא: רבי יודן אמר גורדין בה
 ויוצאין שהנבעלת לערל קשה לפרוש. רב הונא אמר אמרה: ואני אנה
 אולך את חרפתי, ורב הונא הוא חולק א"כ על מעם רבי יודן, וכונת רבי יודן
 היא: הנבעלת לערל קשה לפרוש מבעילת ערל, וגם אחרי מות הערל הראשון
 מבקשת ערל אחר לקבל ממנו את ההנאה הגדולה אשר הרגישה בבעילת
 הראשון. ושית לבך לאשר לפנינו חסרה מלת ממנו המובאה במורה, כי
 חסרון המלה הזאת יורה שקושי הפרישה הוא אך מבעילת הערל ולא מן הערל עצמו.
 ד) הצורה הדמיונית אשר זכר רבנו היא צורת הילד אשר תוחק בדמיון
 הוריו אחרי יבישו יראו בה הרבה מאד. וכל עוד היא חדשה למו תעיד
 ותעורר בקרבם אהבה להילד, כי כל חדש הוא אבן חן ומכלל יופי בעיני
 בעליו, וכן ויופי הם אבות האהבה החמרתית, ואשר לא יאהב זר לילד חדש
 כהוריו הוא אם בעבור אשר לא יביט יראה בו הרבה מאד כהוריו ולא תוחק
 אפוא צורתו בדמיונו כבדמיונם ויעדר בו מעיר ומעורר לאהבה, ואם בעבור
 אשר בו אהבת חן ויופי לבדד תשכון ולא תלוה אליה אהבת הקנין (איינגענ-
 טהומס ליעבע) ובהוריו אהבת הקנין באהבת חן ויופי תדבקנה תתלכדנה ולא
 תתפרדנה, ואשה לאחותה תאמר: חוקי. ולכן גם בהוריו הילד לעת תתישן
 צורת הילד בדמיונם והחן והיופי יאבדו בגלל זה חילם תחלש אהבתם לילד,
 חן אז אין בקרבם כי אם אהבת הקנין, ולאהבה אחת לבדה אין אונים
 כלאהבות שתיים. וע"פ הדברים האלה מובן היטב מ"ש רבנו: כי הצורה
 הדמיונית היא נוספת תמיד בראיה וכו' ואחר כן תתחיל להתחסר ולהחמות
 ג"כ ר"ל הצורה הדמיונית וכו'.

ה) מעם רבנו על היות המילה בשמיני כתוב בקצור במדרש דברים רבה (כרסס טי ס"א) וז"ל: ולמה התינוק נמול לשמונה ימים? שנתן הקב"ה רחמים עליו להמתין עד שיהא בו כחו עכ"ל. ובס' התורה והפלוסופיא (צד 112 הערה ב') מובא המעם הזה אך בשם ס' מאמר השכל. ונעלם מעיני בעליו כי הוא כתוב עוד על ס' המורה והמדרש, ולפי דברי המורה קושרתו על המעם הזה תמם יהלך יעו"ש.

ו) מ"ש רבנו: הלא תראה, כי גם בכחמות שמר זה המנין שבעת ימים תחת אמו כאלו קודם זה הוא נפל וכן האדם אחר שהשלים שבעה ימול עכ"ל, איננו מתאים עם דברי רשב"ג, כל ששהא שלשים יום באדם אינו נפל, שנאמר ומיום השמיני והלאה ירצה לקרבן (שנס קל"ה סוף כ"ג), כי לפי דבריו היה ראוי להיות המילה אחרי שלשים יום.

ז) גם כי מצות המילה היא על אבי הבן כנ"ל, בכל זאת בעבור אשר לא כל איש יכשר להמלאכה הזאת נבחרו בכל עיר עוד מני קדם אנשים מהירים בה להמול על ידם כל זכר. יעוין שבת (ק"ל ע"ג): רבי יהודה הגוזר ופי' רש"י המל את התינוקות. ושם (קל"ג ע"ג) א"ר כהנא אומן וכו' האי אומנא דלא מייץ סבנה הוא ועברינן ליה; ושם (קל"ה ס'): ואהדריה אתליסר מהולאי; וסנהדרין (י"ז ב'): כל עיר שאין בה עשרה דברים הללו אין ת"ח רשאי לדור בה וכו' רופא ופי' רש"י למול תינוקות. וע"ג (כ"ו ב'): עיר שאין בה רופא ישראל ופי' רש"י שידוע למול. והנה בשבת כתוב: ת"ד המל אומר אקב"ו על המילה. אבי הבן אומר אקב"ו להכניסו בביתו של אברהם אבינו עכ"ל. ולפי דעתי הקצרה אין אבי הבן מברך ברכת להכניסו רק בהעשות המילה ע"י אחר, ולא בהעשותה ע"י עצמו, כאשר תורה לשון הבריתא, הן, בהעשותה ע"י אחר אין לאבי הנער במצות המילה העמוסה עליו כי אם הכנסתו את בנו במקום המילה ומסירתו בידי שלוחו למול תחתיו את בשר ערלתו, ואלה אינן רק הכשר המצוה, ובעבור אשר אין לאל ידו לברך על המצוה עצמה מברך למזער על הכשרה, למען יהי גם לו חלק מה במצוה ובברכתה. וברכת: להכניסו היא ברכה על הכשרה, כי אדניה הטבעו על ענין הכנסת האב את בנו במקום המילה ומסירתו אותו בידי שלוחו לשום תחתיו בבשרו ברית אברהם אבינו. יעוין היטב שו"ת מהר"ם אלשקר (ס' י"ח) בשם מדרש ירושלמי. אבל בהעשותה ע"י עצמו והוא מברך על המצוה עצמה מה לו עוד לברך על הכשרה? עתה אהוב לבי! ראה והביטה מה יסכיל האב עשה בכבודו זרים אחד בהבאת בנו אל מקום המילה (הוא אשר פי ההמון יקבנו בשם: נעפאטם= טערשאפט) ואחד במסירתו בנו בידי המוחל (הוא הנחת הילד על הכסא הנקרא

בשם: כסא של אליהו, מקום יבונן המנהל את מעשהו) ולנפשו לא ישאיר מאומה, לא המצוה עצמה ולא הכשרה! ולפי הנ"ל, ביסוד ברכת להכניסו הוא מברך עוד ברכה לבטלה! היתכן הדרך הזה? האין זה דרך השך ואפלה? ואתה בני! לא כן תנהג, ולא בדרך ההוא תאשר, אך כה תעשה אם לא יעצורך מורדי אור, בהגיע תור מילת בנך תביאחו בעצמך אל מקום המילה, ובעצמך נתון תתנהו לשלוחך למול תחתך את בשר ערלתו, הגישה בידך את המנחה המתורה הזאת אל מזבח אהון כל הארץ, כי כל אשר יש לאל יד האדם לעשות בעצמו מצוה בו יותר מבשלוהו (קדושין מ"א ה'); השב נא אל לבבך את אשר כתוב בבכורים (פ"ג מ"ד) הגיעו לחר הבית אפילו אנריפס המלך נוטל הסל על כתפו ונכנס עד שמגיע לעזרה עב"ל. ופי' הרמב"ם לשון התורה הוא שיהיה אדם בעצמו נושא הבכורים ונותנן ביד הכהן. אמר הש"י: ולקח הכהן הטנא מידך (דברים כ"ו); ואנריפס המלך ממלכי בית שני בעל נפש גדולה ושררה רבה עב"ל. ושם גם אתה בעצמך בכורי צאצאי מעיך ותנם בידך אל הכהן לאל עליון להסוך מנהם נסך דם לד', לא ע"י שליח ולא ע"י אחר. ואם לא יתנוך המקדישים והמעריצים את המנהגים הישנים לעשות ככה, נכסף תכסף למצער לעשות כדת וכדין, ויעלה עליך הסתוב כאלו עשית, ככתוב בברכות (ו' ה'): חשב אדם לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה עב"ל.

ה) מנהג נתינת הילד המובא להמולו איש לרעהו ורעהו לרעהו עדי יונה על הכסא של אליהו נובע ממ"ש בפסחים (ס"ד ה' ה' ח' נמשכה) אצל דם הפסח: נותנו לחברו וחברו לחברו. ושם (ס"ג נמשכה) ברוב עם הדרת מלך, ופי' רש"י שיהיו כלן עסוקין בעבודה. ובפי' המשניות להרמב"ם: ואמר נותנו לחברו וחברו לחברו, להודיעך כי כל מה שתוכל לעשות מצוה באנשים רבים דרי זה משובח, ברוב עם הדרת מלך.

ט) מקור מנהג הסנדק הוא במדרש שוחר טוב על תהלים, וז"ל הגהות מו" (סוף הלכות מילה): זה שחומדין ומתאוין לאחוזו התינוק בשעה שנמול על הברכים ולהיותן בעל ברית, יש לזה סמך לדבר במדרש שוחר טוב בפסוק כל עצמותי תאמרנה: אמר דוד לפני הקב"ה אני משבחך בכל אברי ומקיים בהם מצות וכו' עד: ברכי אני עושה סנדיקום לילדים בשעת מילה עב"ל, ובס' התורה והפלוסופיא (צד 81 בהערה) כתוב, כי המנהג הזה התחדש בימי הרמב"א ע"פ המדרש הנ"ל. ונעלם מעיני בעליו, כי המנהג הזה הזכיר עוד הראב"ד בהשגותיו (הלכות מילה פ"ג ה"ה) וז"ל: ונדגו אצלנו שהסנדיקס מברך עב"ל. ויסוד המנהג הזה הוא אך הראות אהבה וחבה להילד הבא בכרית אברהם

ע"ד: ועל ברכים תשעשעו (יטעיה ס"ו י"ב). ועל אדות הוראת שם סנדיקום, יעוין מוסף הערוך (ערך סנדיקום): אני עושה סנדיקום בשעת מילה ופריעה. פי' בלשון יוני רומי פטרון ופרקליט עב"ל. והוא תמוה מאד, כי מה ענין פטרון ופרקליט אצל האוחז את הרך הנמול על ברכיו בעת המילה? ויותר נכון מ"ש בס' התורה והפלוסופיא (סס): הוא שם יוני וממנו אמרו בלשון רומי Syndicus שהוראתו על מי שהוא ממונה לעשות איזו שליחות עב"ל.

י) מנהג כסא של אליהו נזכר ראשונה בה"ג של ר"ש קירא המובא בתניא (ס' ז"ו) עיי"ש. וממנו נוסף בפדר"א (ס"פ כ"ט) עי' מעתיק אחרון. ונתק מלשון ארמית ללשון המשנה, עי' מחברת קול מבשר (צד 26) והמנהג הזה נסב לדעתי מעם הנסים והנפלאות אשר נעשו לנו לעתות הגזרות על מצות המילה, ומעם האמונה, כי נעשו ע"י אליהו, כרוב נסים ונפלאות הנזכרים באגדות חז"ל.

ללמדו תורה.

א) בתורה (דברים י"א י"ט) כתוב: ולמדתם אותם את בניכם לדבר במ. ובספרי ע"ז: כשהתינוק מתחיל לדבר אביו מדבר עמו לשון הקודש [זה הוא מקור דברי הרמב"ם בפירושו על אבות (פ"ג מ"ח): אמרו שצריך להזהר במצוה שיחשב בה שהוא קלה כשמחת הרגל ולמידת לשון הקודש עב"ל]. ומלמדו תורה, ואם אין מדבר עמו לשון הקודש ומלמדו תורה ראוי לו כאלו קוברו [צ"ל: ראוי לו שלא בא לעולם והוא כאלו קוברו. וכן בתוספתא (תניינ"א): יודע לדבר אביו מלמדו שמע ותורה ולשון קודש, ואם לאו ראוי לו שלא בא לעולם עב"ל, ובפי' רש"י על הפסוק הזה: ואם לא עשה כן הרי הוא כאלו קוברו עב"ל]. שנאמר ולמדתם אותם את בניכם לדבר במ [אחרי זה צ"ל: וסמך לו למען ירבו ימיכם וימי בניכם] אם למדתם אותם את בניכם ירבו ימיכם וימי בניכם, ואם לאו יקצרו ימיכם [צ"ל: ירבו ימי בניכם ואם לאו יקצרו ימי בניכם. כי אך על רבוי וקוצר ימי הבנים הוא מדבר פה] שכך דברי תורה נדרשים מכלל לאו אתה שומע הן ומכלל הן לאו עב"ל. וכונת: ראוי לו שלא בא לעולם והוא כאלו קוברו, היא, כי מבלי תורה ותבונה אין מציאות לאדם בעולם, הן, בלעדיהן הוא אך כבהמה בצורת אדם, ככתוב אדם ביקר ולא יבין נמשל כבהמות נדמו (הקל"ס סוף מזמור מ"ט). ובמורה נבוכים (ס"א ס"ז): אמנם שית

כאשר למדהו והבינהו ונמצא שלם השלמות האנושי, אמר בו: ויולד בדמותו כצלמו. וכבר ידעת, כי כל מי שלא הגיע לו זה הצורה אשר בארנו ענינה הוא אינו איש אבל בהמה על צורת איש ותכניתו עכ"ל. וזאת היא כונת חז"ל באמרם: וכל שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ אינו מן הישוב (קדושין מ' ע"ג נמשנה) ובהקדמת המעתיק פי' המשניות מסדר נשים להרמב"ם, הנקרא בש"ס: מי שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ הוא המשולל והערום מכל טוב זה אינו מן הישוב, ואינו נקרא אדם על דרך הורדאי ועל דרך האמת אלא על דרך השתוף כמו שקורים אדם לאותו המצוייר בכתלים עכ"ל. והרב החכם מו"ה יש"ר מקנדיא קרא אנשים נעורים ורקים מתורה ומדע בשם: המורים אוכלים בשר שורים. וכל אב אפוא אשר איננו מחכים את בנו בתושיה ומזמה הוא קובר בן אדם בחייו, ומכחיד אנוש מן הארץ, ומביא תחתיו עיר פרא.

(ב) בסוכה (מ"ג ה'): יודע לדבר אביו מלמדו תורה וקריאת שמע. תורה מאי היא? אמר רב המנונא תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב [כעין זה כתוב בב"ב (י"ד ה')]: אמרו ליה רבנן לרב המנונא: כתב ר' אמי ד' מאה ספרי תורה, אמר להו דלמא תורה צוה לנו משה כתב עכ"ל. ועיי"ש תוס' [קריאת שמע מאי היא? פסוק ראשון עכ"ל. ואשר אין הפסוק הראשון משמע די לקריאת שמע ולתורה גם יחד הוא בעבור היות טוב לכתוב על לוח לב האדם מנוער, כי התורה אשר בידינו היא מצות משה גדול הנביאים ונאמן בית אל דעות, וכי היא מורשת נצח לקהלת יעקב, לא מולדת כינת אנוש ולא פרי עשתונות גבר אשר ישתנו פעם בפעם לפי תכונת הזמן והמקום, ואף גם יחרסו לפעמים עד היסוד במ כי יקומו אנשים בדור אחרון אשר קטנם עבה ממתני הראשונים וישימו לאל חקיהם. והנה לעת דפּרנו עברות היה פסוק "תורה צוה לנו" ופסוק "שמע ישראל" מובנים גם לילד קטן בהחילו לדבר, ולא היה אפוא על אביו כי אם להסכימו בקריאתם. אבל עתה עליו גם להגיד לו הוראת מלותיהם ועניניהם בלשון המדוברת בארצו, ואם לא יעשה כן תהיה קריאתו לדיק ולאפע.

(ג) בימי בעלי המשנה היה בן חמש שנים למקרא, בכתוב באבות (פ"ה מכ"ה): הוא היה אומר בן חמש שנים למקרא עכ"ל ובפי' הר"ע מכרמגורה שם כתוב, שבשנה הרביעית אביו מלמדו צורת האותיות והיכר הנקודות עיי"ש. ובימי בעלי הגמרא נוספה עוד שנה אחת ולפעמים שנתים ימים על חמש שנים, והיה בן שש או שבע שנים למקרא. בכתוב בכתובות (ל' ע"ה): אמר ליה רב לרב שמואל בר שילת (שהיה מלמד תינוקות) בציר מבר שית לא

תקביל, בר שית קביל וספי ליה כתורא וכו' האמר אביי אמרה לי אם בר שית למקרא וכו' אמר רב קמינא כל המכנים את בנו פחות מבן שש רץ אחריו ואינו מגיעו עכ"ל. ופי' רש"י המכנים את בנו ללמוד תורה, רץ אחריו להברותו ולהחיותו, ואינו מגיעו, מסוכן הוא למות מרוב חולשו עכ"ל. ובכ"ב (כ"א ח'): ומכניסים אותו כבן ר' כבן ז' עכ"ל. ובתוס' שם כבן שש בברייתא, כבן שבע בכחוש עכ"ל. והוא לקוח ממ"ש בכתובות (סג): הא דכחיש הא דבריא עכ"ל. וסבת שגוי זמן בעלי הגמרא מזמן בעלי המשנה היא כשלון כח הגיונות ורדתו משה משה מדור לדור. עיין הוריות (י"ג ב'): האידנא החלשא עלמא עכ"ל. וחולין (פ"ד ח'): א"ר יוחנן אבא (רב) ממשפחת בריאים הוה אבל כגון אנא וכו' אמר ר' נחמן כגון אנו וכו' עכ"ל. ופי' רש"י אמר ר' נחמן כגון אנו, רב נחמן אחר דורו של ר' יוחנן היה, ותמיד העולם היה משתנה והולך, ולא היה בריא כאותן שבימי ר' יוחנן עכ"ל. ולפי דעת הראב"ד בטעם דין: אין ת"צ בבל (פסחים ל"ד ב', טעמים י"א ב') שהוא בעבור שבני בבל אינם בריאים כבני א"י. עיין הרושי הרמב"ן על תענית (סג) וחרושי הר"ן על הרי"ף (טעמים פ"א) יוכל להיות, כי סבת שגוי זמן בעלי הגמרא מזמן בעלי המשנה היא היות בעלי המשנה בא"י ורובי בעלי הגמרא בבבל. ויוכל להיות עוד, כי המשנה הנ"ל לא היתה עוד לפני חכמי הגמרא הנ"ל אשר זכרו זמן שש שנים, וכי היא משנה מאוחרת מאד. והנה במדרש שמואל שם כתוב: אין אלו דברי ר' יהודה בן תימא, וגם אינם מסדר מסכת זו, אלא שחכמים הסמיכום והוסיפום כאן ודברי שמואל הקטן הם עכ"ל. ואנו הנני מוסיף עוד שחכמים אחרונים גם לבעלי הגמרא הסמיכום והוסיפום כאן, ולא ממעי שמואל הקטן יצאו. והוא לי קרוב לאמת, כי אביי בכתובות שם הביא מאמר: בר עשר למשנה אך בשם אומנתו (זיינע ערציעהערין) ולא בשם המשנה הנ"ל. וכן באן ימאן השכל החולך במישרים להאמין, כי חכמי הגמרא הנ"ל אשר יעדו זמן שש או שבע שנים למקרא ראו את המשנה הנ"ל אשר נועד בה זמן חמש שנים למקרא, וערכו את לבם לחלוק עליה מבלי שת כל טעם לדעתם, ומבלי נשוא שמה על שפתם. ההסכן הסכיננו לעשות כה בענינים אחרים? ההחשו התאפקו עוד ברבר אחד מזכור את המשנה בחלקם עליה ומתת טעם מדוע הם חולקים על דעתה? וכן בקדושין (כ"ט ב') דברו חכמי הגמרא מזמני החופה. ר' הונא אמר: בן עשרים שנה ולא נשא אשה כל ימיו בהרהור עברה. ורבא אמר: עד עשרים שנה הקב"ה יושב ומצפה לאדם מתי ישא אשה, כיון שהגיע כ' ולא נשא אשה אומר תיפח עצמותיו. ור' חסדא אמר האי דעדיפנא מחבראי דנסיבנא בשיתסר וכו' ומאמר: בן שמונה עשרה לחופה אשר

במשנה הנ"ל לא יזכר ולא יפקד. ובכ"ב (ע"ס ח'): ואין שיבה פחותה משבעים עכ"ל. ומ"ש במשנה הנ"ל: בן שבעים לשיבה לא הובא, ולא נאמר: ותנן בו שבעים לשיבה, ואיכבה יתכן זה אם היתה המשנה הזאת לפני חכמי הגמרא? ומדי דברי במשנה היא אעיר, כי מ"ש בה: בן עשרים לרדוף, ר"ל למלחמה אשר בה ירדפו האויבים זה את זה. ועל זמן בן עשרים למלחמה יורה הכתוב בתורה (במדבר ח' ג'): מבן עשרים שנה ומעלה כל יוצא צבא. ופי' רש"י: מגיד שאין יוצא בצבא פחות מבן עשרים עכ"ל. וכן בשמות (ל' י"ד) כל העובר על הפקודים מבן עשרים שנה ומעלה, ופי' רש"י: למדך כאן שאין פחות מבן עשרים יוצא לצבא ונמנה בכלל אנשים עכ"ל. ויוצא לצבא הוא יוצא למלחמה, ככתוב באוה"ש (שרש צבא): צבא, עקר ענינו לעבודת המלחמה העשויה בקביעות מערכת וסדור. כל יוצא צבא בישראל (במדבר ח' ג') דינסטפֿערריכטונג, קריגסדינסט, ויוצא מורה צבא עבודת מלחמה עכ"ל. וזה היה ראוי כי יזכירו הרמב"ם בדברו על אדות המלחמה בהלכות מלכים, ועתה נשוב אל עניננו, ונאמר: סוף דבר הזמן למקרא הוא לפי חוזה ורפיון הילד בנפשו ובגופו, ולפעמים חוזה נפשו לבדו די להגביל על פיהו עת החלו ללמוד מקרא מאין עוד פנות אל גופו החוזה הוא הרפה, יען כי חוזה נפשו ימהר לבשל אשכולות בינתו כאשר ימהר קרן בן-שמן לבשל תנובתו. ובשול אשכולות בינתו ילמוד כל דבר על נקלה וגופו לא יעף ולא יגע ולא יחלש, כי הבינה לעת תבושל היא ברוגג רך אשר מהרה קל יפותחו בו פתוחים מבלי כל עמל. וכיחוד יקל לו ללמוד דברים אשר לא ידרשו הלך נפש במעמקים כמקרא. וזמן חמש או שש או שבע שנים הנ"ל אך על הרוב נוסד, ואך בדרך עצה, לא בדרך מצוה, ולא בדרך הובה, וכל אב יוכל א"כ להתנהל בזה להגל כשרון בנו להקדים או לאחר, כאשר יתנהלו הכורמים והיוגבים בעבודת כרם ושדה איש איש להגל תכונת כרמו ושדהו. ויש ילדים אשר נתן להם ד' מדע והשכל רב ויכשרו למקרא בהיותם בני שלש או ארבע שנים, ובע"ג (כ"ו כ') יוספר מילד בן שש שנים אשר היה מהיר במסכת עבודת גדולים, ואנשים בקשו תורה מפיהו בעניני המסכת ההיא עיי"ש. ועל הדרך הזה הוא גם זמן בן עשר שנים למשנה וזמן בן חמש עשרה לתלמוד, וגם משך זמן למוד המקרא והמשנה חמש שנים. ואף אתה בן שעשועים! התנהלה בכל זה להגל הכשר חכמת בנך. יתן ד' לו דעת ומזמה למבביר, ויצעד צעדי ענק בדרך התורה והתעודה וכל דבר בינה, ויהי לך זה לששון ולשמחת לבבך. אמן.

(ד) ראשית בכורי למוד המקרא היא לפי המנהג בספר ויקרא, הנקרא: תורת כהנים. והמנהג הזה הוא קדום מאד, כי נזכר עוד באבות דר"נ (פ"ז) וז"ל: הלך הוא ובנו וישבו אצל מלמדי תינוקות. א"ל: רבי! למדני תורה. אחו ר' עקיבא בראש הלוח ובנו בראש הלוח. כתב לו אל"ף ב"ת ולמדה, אל"ף תי"ו [הוא א"ת ב"ש] ולמדה, תורת כהנים ולמדה, היה לומד והולך עד שלמד כל התורה כלה עב"ל. וביתר באור במדרש ויקרא רבה (פרשה ז') וז"ל: אמר ר' אסי מפני מה מתחילין לתינוקות בתורת כהנים, ואין מתחילין בבראשית? אלא שהתינוקות מהורין והקרבנות מהורין, יבאו מהורין ויתעסקו במהורין עב"ל. ולי גראה, כי נוסד המנהג הזה לתת בו אות (זימבאל) לחמתחילים ללמוד תורת ד' להקדים הנקיון מחטא לכל דבר חכמת בינה. הן רוב ספר תורת כהנים הוא משפטי הקרבנות אשר נועדו לנקות את האדם מחטא. והוא ע"ד ראשית חכמה יראת ד' (ספלים סוף מזמור קי"ב), יראת ד' ראשית דעת (משלי א' ז') וע"ד: כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת; וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו אין חכמתו מתקיימת (אבות פ"ג מ"ט). ולדעתי נכון וישר, כי יעידו מלמדי תינוקות את רוח התינוקות ע"ז בהחלם ללמדם ספר תורת כהנים, והיתה זאת דרשה טובה יתר הרבה מכל הדרשות אשר ילמדו אז את התינוקות, ויעברו בהן שאר הרכים ותענוגים והן אך להג הרבה ויגיעת בשר, לא לעזר ולא להועיל כי אם להרבות שכרם. ואתה נכון דבר! מנע את בנך מדרשות ההן, ותנה לו תחתיהן אמרי בינה הבוראים לב מהור ומחדשים רוח נכון בקרב שומעם, וטוב לך ולו עד עולם. — והנה גם לשון אבות דר"נ גם לשון מדרש ויקרא רבה הנ"ל תורה למדי, כי לפנים בישראל היו מלמדים את התינוקות למבראשונה כל ספר תורת כהנים, ואחרי כן יתר ארבעת הספרים. ועתה לא כן יתנהו המלמדים, רק פסוקים אחדים מראש ספר תורת כהנים ילמדו למבראשונה את הנערים, ואחרי כן שוב ישובו אל פרשיות השבועות, וישנו בלא משפט מנהג ישראל מלפנים. (ה) במסרם ידע הנער בחון בין פשט לדרש לא טוב ולא נכון להגיד לו כל דרש, גם דרש אשר ממקום קדוש יהלך מספרי חז"ל. כי הסכן יסכין לחשוב גם דרש לפשט, והרגשת ההבדל תשחת ע"י הרגל השווי, ולא ירגיש אפוא לעולם מה פשט ומה דרש, ובהבצר ממנו ידיעת ההבדל בין פשט ובין דרש לא יבין לנצח כל כובד וכל קשה במקרא, כי הדרש יקל לכל כובד וכל קשה ואם לא יבין כל כובד וכל קשה במקרא לא יעמוד לעולם לדרוש אחר רב פניני אמת אשר באוצר הפשט נסתרו. הן, מי יעמוד לעבור ארחות ימים למען השיג פסדת כוש? אך היודע, כי במגוריו איננה. ומי ייגע לישר

המסלה? אך אשר עינים לו לראות הדוריה. ומי יבקש דעת? אך המבין כי יחסר לו. ולכן אמרתי בשכבר הימים: „אשרי החולה אשר יודע שחולה הנהו, כי יבקש לו תעלה ונרפא. ואוי לחולה החושב שהוא בריא, כי לא ידרוש „לו מזור ותרופה, ועד מהרה בקהל רפאים ינוח. אשרי האיש יודע שאיננו „יודע עוד מאומה. הן, הוא כמטמונים יחפש איש ילמדהו דעת ודרך תבונות „יורהו, ובמצאו אותו למען ישיתהו, וישאב ממנו יום יום עדי ימלאו עטיניו „דעת ומזמה. ואוי לאיש מלא דעת בעיניו, הוא יודעים לא יבקש, ואל „חכמים לא ילך, ויבער ויכסל עד יום מותו. שבתי וראה תחת השמש אנשים „רבים עומדים כל ימי שני חייהם על המעלה הראשונה מסולם הדעת בעבור „אשר טח עיניהם מראות עליה עוד מעלות גבוהה מעל גבוהה, והמה מדמים „בנפשם, כי באו עד קצהו“. ובגלל כל זה על מורי הילדים ללמדם מקרא אך בדרך הפשט הברור, וללשוש את הרגשתם למען ירגישו כרנע מנפשם את „הנוטה מאורח הפשט הברור, וישאלו: מה זה? ועל מה זה? והמה יפקדו עליהם, כי הם עצמם יתבוננו להשיב על שאלתם. ואם ידעו להשיב, מה טוב! ומה נעים! ואם לא ידעו להשיב, ישיבו המה בטוב טעם ודעת והנערים יכתבו תשובתם על לוח לבם, וישפטו ממנה להשיב מדעתם כי תקרא לפניהם שאלה כזאת במקום אחר. ובדרך הזה יבינו כל דבר לאשורו, ותורתם תהי בלבם, ולא בלשונם, בשכלם ולא בשפתם, ומוריהם לא יהיו כי אם נושאי משך הזרע ומפיצי נרגרים על תלמי לבבם, והמה ברוח מבינתם סגדילי ומשגיאי נרגרי הזרע עדי יהיו לארזי אל. ומה מאושרים נהיה בארץ אם כל המורים והתלמידים באורח זו יהלכון!

ו) רע עלי המעשה שעושים מורי הילדים אשר בימינו בלמדם מקרא בלי סדרים, ובעזבם פרשיות וספרים ממנו אשר לא ילמדום לעולם. כי לא ילמדו את התורה מראשיתה ועד אחריתה, אך בכל שבוע ילמדו מקצת הפרשיות הראשונות מן הסדר הנקרא בשבת השבוע ההוא, ותשארנה אפוא פרשיות רבות אשר הנערים לא ידעו ולא יכירו אתהן לעולם. הן, בהגיע תור למוד התלמוד והגלולים אליו דחה ידחה מפניו מעט מעט למוד המקרא בעבור אשר נחשב בעיני ההמון לעמת ים התלמוד כמו אפסים (קליינעם אונבעדיי=מענדעם וואססער) ומנביאים וכתובים יעזבו; תרי עשר, דניאל, עזרא, נחמיה, דברי הימים, וגם יתר הספרים לא ילמדו עד תומם. ובטרם יבצע ספר אחד יחל ספר אחר בהחל עת חדש מן השנה. ואיככה יצלח למוד בלא סדרים כזה לעשות ענף ולתת פרי? ואיככה ימהרו הנערים לדבר צחות בלשון עברית או להבין היטב את הספרים הנכתבים בה בחסור למו ממנה מלין ומכמטאים

רבים האצורים אך בספרי המקרא? ועוד יותר רע עלי המעשה שעושים מלמד-
 התלמוד את הנערים בימינו. כי חלק המשנה ממנו המכלכל הלכות פסוקות
 ונאוה מאד לנערים עֶזֶב יעזבו כליל, ויבחרו למו אך בחלק הנמרא ממנו
 המלא על כל גדותיו פלפולים והויות הנשגבים מדעת נערים ותעלולים,
 וילעיטום מנחם בחזקה כאשר ילעיט איש ברבורים, ולא יאמרו עוד הן באלה
 כי אם יוסיפו עליהם עוד פלפולי והויות המפרשים, ומלבד אשר לא יועילו
 למו מאומה עוד ירעו וישחיתו מאד בניותם הרכה והענוגה. ונוסף על זה,
 כי יטשו גמרת מסכת ברכות אשר בסדר זרעים וכל גמרות המסכתות אשר
 בסדר מועד המודיעות לאדם את הדרך ילך בה ואת המעשה אשר יעשה דבר
 יום ביומו ודבר מועד במועדו, ומכלכלות חקים ותורות המעלים על לב איש
 יהודי כל החסדים וכל האמת אשר עשה עמו רב העלילה מיום מצא חן בעיניו
 להכיררו לסגולה מכל העמים, ומזכירים אותו, כי יש אל אחד שגיא כח אשר
 מאפס ותהו הולל ארץ ותבל, וממכון שבתו ישגיה אל כל היקום, ויורה המאים
 בדרך, כמו חקי ותורות: פסח, מצה, מרור, סוכה, מגלה, ר"ה, ק"ש,
 תפלה, שבת, יום הכפורים, תעניות, אבלות, את כל אלה ישליכו אחרי גו'ם
 ויהזיקו אך במקצת מסכתות סדרי נשים ונזיקין המכלכלים חקים ותורות אשר
 כל הדברים הטובים הנ"ל מהם נעדרו ובלתי נחוצים אפוא לצעירים לימים,
 ובסדר נשים יש עוד חקים ותורות אחדים אשר יעירו ויעוררו את האהבה
 טרם תחפץ. ובלעדי כל זה הנה עוד צלמות ולא סדרים בלמודם, כי
 שפתותיהם לא ברור ימללו, ולא יכלכלו הדברים במשפט, הראוי לעוללים
 ולבני עלומים אבל בלעגי שפה ובלשון בלולה ידברו אלימו, ולכן תשכן עננה
 תמיד בקרב לב שומעי לקחם, ולא יראו אור בהיר בתורתם ושאלה קלה אשר
 ישאלם איש בה תושיבם במבוכה ובל ידעו לצאת ממנה. וחז"ל צוו: ושנתם,
 שיהיו דברי תורה מחודדים בפך, שאם ישאל לך אדם דבר אל תנמנם ותאמר
 לו, אלא אמור לו מיד (קדושין ל' ט"ו). ואם תשובה מגומגמת היתה רעה
 בעיניהם, אף כי העדר כל תשובה. וגם לא ילמדו בסדר מראש וער סוף,
 אך ידלגו ויקפצו על הענינים כצבי ועופר האילים על הרי בתר, ענין אחד
 מראש המסכת, וענין אחר מתוכה, וענין אחר מסופה, הלכה אחת ממסכת
 זאת, והלכה אחרת ממסכת אחרת, קו לקו קו לקו זעיר שם זעיר שם, ובכל
 ימי' למודם לא ילמדו אף חלק אחד שלם ממסכת אחת. והמנהג הרע הזה יחל
 בעוללים וישלח קציריו עד בני עשרים וארבע שנה ואל באים בימים יונקותיו,
 כי מן הדרך אשר יחונך בה הנער לא יסור גם כי יזקין, ואשר יבה שרש
 באביב יעמוד גם בסתו. וביחוד נפרעו פרעות בלמוד התורה הכתובה והמסורה

בארצנו אשר מיום פסו חכמיה הראשונים יתכן לאמר עליה בדרך מליצה חידה: אין פולין (מתהלכת) לאור הנר. הכתובה נלמדת מרובי תושביה אך בדרך דרש, ולא ירגישו בזה, כי אין לב למו להבין בין דרש לפשט, מקצת חסידיה יבחנו בלמוד מחלקות נביאים וכתובים אשר בה ולא ילמדו אתהן גם בדרך דרש, וכמעט נחשב למו לאסור. מתחכמיה ילמדוה בדרך הפשט הברור, אולם לא לקחה ידרושון, לא תורתה יבקשון, אך לשונה, אך מליצתה, אך מתק שפתיה ירדו אל כפיהם, וכל טוב לבבה יחרימו. הנה אך יתר לכנורם ויריעה לתופם. הנה אך מוצא לכלי שיר יחשבו למו, לא מוצא למוסר, לא מוצא ליראת ד'. הה! איככה כה פלאים ירדה פה? לפנים שרתי היתה, מושב תחכמוני ישבה, משם לכל העם מוסר הטיפה, יראת אל כמטר הרעיפה, וכלם דמו למו עצתה, ועתה אך אָמַה לרבים הנה, אך מביאה דברים לעשות מנהם משמיעי קול זמרה להשתעשע כמו! והלומדים אותה בדרך הפשט הברור ולמען יקחו חכמה ומוסר מספר המה ונער יכתבם. והמסורה אמנם יש מחזיקים בכנף בגדה לאמר: כך נהגה, כי שמענו אלהים יסדך. אבל תמיד אך בכנף בגדה עד אשר יכרת, והבגד יעזבו אצלה, אפס קצה ספריה יאחזו וכלם לא יאחזו, ופעם הקצה האחד ופעם הקצה השני, ופעם קצות ספר הזה ופעם קצות ספר אחר. והקצות האלה לא ייגעו להבינם לאשורם ולהתהלך בחקר טעמיהם וסבותם עד היסוד במ, אך די למו הבנת מלותיהם לבדה, והנם בעיני כיוודע בית האוצר ובל ידע מה אצור בו. ואוהבי הפלפול והחרוד יצברו למו חמרים חמרים ספרי פלפול וחרוד, ויבלו כמו כל היום. ומה מידם יקחו? אך בית עכביש! אך ארמון רוח (לופטשלֶאָסס) וכי ישולח בהם שביב אחד מן האמת כרנע יכליון, והתבוננת על מקומם ואיננו, כאשר נסיתי זה לא אחת ולא שתים. וירדת היום והשבות אל לבבך, כי כל פלפול וחרוד אשר אין מגמתו לחרוד בעמקי הדברים ולראות שפוני טמוני טעמיהם וסבותם אך בשקר יסודתו וכדמיון כזב אבן פנתו, ונגהו אך נוגה עין רקבון, ואורו אך אור מתעה בתהו לא דרך. ראה והביטה, כי כל הראשונים אשר לאורם נלכה מאסו בפלפולים נפתלים, וכל פלפולם לא היה כי אם מחקר להבין טעמי הדברים ולהשכיל באמתת המאמרים, ולרדת חדרי לבות בעליהם ולחזות שמה דעותיהם ושמותיהם בדבר דבר. צא לך בעקבתם, ואל תסג גבול עולם אשר גבלו, ראה דרכיהם בשתי התורות וחכם; בינה בספריהם, ויגלה לך, כי המה למדו הכל על הסדר, למדו את התורה הכתובה מן בראשית ברא עד ד' אלהיו עמו ויעל (סוף ד"ה) ולא עזבו אף מלה אחת מגנה אשר לא התבוננו עליה, ולא כתובה על לוח לבם, וגם שמות האנשים והנשים

והערים והכפרים והנהרות אשר בה היו ערוכים על שפתותיהם. ובאחת ידם עשו במלאכת הפשט הברור והעמוק, ואחת מחוקת גם הדרש אשר הוא כלוית חן על גהרות הפשט, כי ינוצצו ממנו פניני מוסר השכל ומדות יקרות. וככה למדו את התורה המסורה מראשיתה ועד אחריתה, ולא שרכו דרכיהם בפלפולים עקשים, אך הלכו באורח מישור ובדרך סלולה, המובילים את האדם אל מקום זה יעד לו צור עולמים מיום נפח באפיו נשמת חיים, ולא נמשו דבר אחד מן התורה המסורה אשר לא שתו לו לבם ולא הוציאו ממנו תועלת מה. הן, בידי אמן מהיר יצלה כל חומר (שטאָף) לעשות ממנו כלי חפץ. שמה ועבור מעל ארח חובשי בית המדרש העמלים בתורה אך בעבור העדר סדר ועיון עמוק, מאומה לא ישאו בעמלם שיוליכו בידם, ערומים ישובו ללכת מבית המדרש כשבאון, אינם לא סיני ולא עוקרי הרים, לא חריפים ולא בקיאים, לא בעלי הלכה ולא בעלי אגדה, לא מורי תראה ולא דיינים, לא שואלים ולא משיבים. כי לכל אלה נדרשים עיון רב וענינים שלמים, מתחלתם ועד סופם, וחובשי בית המדרש אלה תורתם ניב שפתים וקרעים קרעים, ואף גם בלתי מתקימת, כי השכלים אשר לקטו אחת הנה ואחת הנה מפורדות ומפורדות בלבבם כאשר היו טרם נלקטו, ולא נעשו מהן בלבבם אלומות ואגודות, ואחת אחת לבדה רוח עברה בה ואיננה, אם רוח תרדמה ואם רוח כהה ואם רוח זלעפות, ואין אפוא גם הקרעים. שית לבך לזה ולמועד אחר אבארהו לך היטב. ויש עוד חובשי בית המדרש בארצנו למכביר אשר תורתם במלה באלף דברי בלע, ובית המדרש הוא למו בית מקלט לעשות בו כל מזמתה. שמה ישבו בבעלי ברית אחרת ידברו, בבני אדם אשר לא מהם וממהמנם ומהמהם יתנו דופי, יצמידו מרמה, ילכו רכיל, ילשינו, יתלוצצו, ישחקו, ילעגו, יביעו הבל וריק יקשיבו גם לעת ספרי קדש פתוחים לפניהם וכל העם מיחדים ומקדישים שם האל הגדול הגבור והגורא, יחקרו ממסך, אהר מטעמים ידרשו, ישכבו סרוחים על מקומות השֶׁבֶת וישנו שנת גבר עברו יין, איש איש מקמרתו בידו ויעלה עשן כעשן הכבשן, ולתורה ולתעודה אך רגעי מספר יקדישו. ובכל זאת יתהללו, כי התורה והתעודה אך הנה יוקירו ויכבדו ויקנאו את קנאתה ויעדו נאון וגובה, וירחבו גם בדגולים מרבכה, ומעט מהם הלאות אנשים כי ילאו גם אל עליון. ודע תלמיד יקר לי! כי בספרי באונך תכונת חובשי בית המדרש אלה אין מגמתי להזהירך מארח לחברה עמהם רק להזכירך דבר תדעוהו מתמול שלשום בלעדי נפשי יודעת מאד, כי לא מחשבותיהם מחשבותיך, ולא דרכיהם דרכך; בור מזמותיך ויושר מעגליך אני אכיר,

בתורת ד' הפצך ובאהבתה תשנה תמיד, וואל נא אלוה ויסיר מעליך מפריע ומניא הפצך ושגיונך אלה ויעמידם לעד לעולם אמן.

(ז) בע"ג (י"ט ס') : אמר רב [צ"ל: רבי כאשר יורדו הכתוב הלאה בשם רבי] אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו הפיץ, שנאמר כי אם בתורת ד' הפצו (תלמי ס' ב'). לוי ור"ש ברבי יתבי קמיה דרבי וקא פסקי סדרא, סליק ספרא, לוי אמר: ליתיה לן משלי, ר"ש ברבי אמר: ליתיה לן תהלים. כפייה ללוי ואייתי תהלים כי מפו הכא: כי אם בתורת ד' הפצו דריש רבי ואמר אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו הפיץ. אמר לוי: רבי! נתת לי רשות לעמוד עב"ל. ופי' רש"י: ממקום שלבו הפיץ, לא ישנה לו רבו אלא מסכת שהוא מבקש הימנו, שאם ישנה לו מסכת אחרת אין מתקיימת, לפי שלבו על תאותו עב"ל. מה השכיל רש"י בפירושו זה! ומה הועיל בו למביניו! הן, לולא פירושו קשה מאד, איכבה יתכן לאמר: אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו הפיץ בהיות עליו ללמוד כל התורה מראשיתה ועד אחריתה כנ"ל? ומי הוא זה יערוב את לבו לאמר: החלק הזה מהתורה אלמוד, והחלק הזה ממנה לא אלמוד? הרי נחלקה התורה לחלקים לתת לאיש איש מישראל חלק אחד הישר בעיניו? הלא תורת ד' תמימה וכלה יפה וכלה מחמדים וכלה נתנה לכל איש ואיש מקהלת יעקב? וגם כי המצא ימצא איש אשר אין הפצו בחלק אחד מהתורה מדוע לא יכוף כאגמון הפצו כאשר יעשה האיש אשר אין הפצו בכל התורה ונפשו תבחל בכל חלקיה? ומדוע אך מצות ת"ת נמסרה לחפיץ האדם ולא גם יתר המצות? ולמה זה לא יהיה רשות לאדם לאמר: מצות ציצית אעשה ומצות תפילין לא אעשה, כי אין הפצי בה, או: חלק הלולב ממצות לקיחת ארבעת המינים בחג הסכות ישר בעיני ואקימנו, והחלקים האחרים ממנה לא ישרו בעיני ולא אקימם? ועוד קשה הלא אמר רבי אחא ברבי חנינא: כל האומר שמועה זו נאה וזו אינה נאה מאבד הונה של תורה (ערוגין ס"ד ס'). ועוד קשה על לוי ור"ש ברבי, איכבה היה עם לבב לוי לבלתי ילמוד תהלים ועם לבב ר"ש ברבי לבלתי ילמוד משלי? הלא תחסר להם ידיעת ספר אחד מב"ד ספרי קדש ור' שמעון בן לקיש אמר: תלמוד חכם צריך שיהא רגיל בעשרים וארבעה ספרים ואז חסר אחד מהם אינו כלום (מדרש שה"ש פסוק נופת תטופנה שפתותיך כלה)? ולפי פי' רש"י מוסרות כל הקושיות האלה, כי לפיהו לא ידובר פה רק בתלמידים עולי ימנם הלוקחים תורה מפי מורם בטרם בשלה תבונתם והיא עוד בוסר, ואין אפוא לאל ידם למשול בחפצם ולנהלהו לרגל החוק והמצוה, ולכן על מורם למלא חפצם ולתת להם כלבכם בדבר נושא הלמוד, וללמד אותם את הנושא אשר נפשם תערוג

אליו, כי אך הוא יצלה עתה בידם ויעש פרי, ויחכה בנושאים אחרים עד אשר יגמל שכלם ויודע להם כי חובתם היא ללמוד כל התורה, וללכת בה לארכה ולרחבה, וכי כל משפטיה נעמו מתקן יחדו, וגם הן עוד היום גדול לפניהם ועוד שאר למו עת כביר למנות החסרון, ולמלא את אשר נבצר מהם עד הגה, ולא נחוץ אם כן ללחצם ולאצם עתה ללמוד דבר אשר לא יחפצו בו ונפשם דבקה אחר דבר אחר. ומה יסכן להם הדבר הנלמד בלי חשק ובלי תאות נפש? הניחו למו, ואל תאיצו במו, הוחילו ליום תתעורר אהבתם לכל דברי התורה, ולעת אשר גם התאנים שחשכו לשערים ימתקו לחכם מאד; אבל האיש אשר תבונתו בשלה ושכלו גמל פרי דעת, וכה בו להבליג על חפצו ולמשול בתשוקתו לו לא נאות להבדיל בתורת ה' בין חלק לחלק, ולאמר: זה בחורי רצתה נפשי, וזה לא כן, כי כלם אהובים כלם ברורים כלם מועילים כלם פותחים לאדם שערי מדע והשכל, ובכלם עושה האדם רצון קנהו אשר צוה להגות בתורתו יומם ולילה, והאומר ככה ושומע לעצת תשוקתו ועווב עצת שכל יאבד ממנו מעט מעט חבל אחד מהון התורה עד אשר יורש כליל ויהיה נעור וריק מכל תושיה ומזמה, כי התשוקה היא בת חלוף, היום תבחר לה דבר אחד ומחר יהי לה לזרא, ותשליכהו אחרי גוה, ותבחר לה דבר אחר תחתיו להשתעשע בו, ככה סוכב סוכב הולכת יום יום מדבר אל דבר עד אשר תקיץ בכל דבר, ואין גם אחד אשר ימצא הן בעיניה, ובחסור לה דבר להתענג עליו תפול ארצה ותישן שנת עולם. לא כן השכל, הוא יכון לעד, ומשפטיו לעולם עומדים; וזאת היא הכונה הצפונה במאמר רבי אחא ברבי חנינא הנ"ל. וצ"ל אפוא, כי גם בחירת לוי ור"ש ברבי בספר מספר הנ"ל היתה בימי עלומיהם ובעת לא הבשילו עוד אשכלות בינתם. ועי' רא"ש (צ"ק פ"ד סי' ד') טעמו על כלל: הלכתא כשמואל בדיני וכרב באסורי בכל מקום, ובינה היטב בו, ואל תבהל לדחות את דברי על פיהו.

ח) שם (סס): ואמר רבא לעולם ליגרים איניש ואע"ג דמשכח ואע"ג דלא ידע מאי קאמר שנאמר גרסה נפשי לתאבה גרסה כתיב ולא טחנה עב"ל. ופי' רש"י: דלא ידע מאי קאמר, שאין רבו יודע לפרש לו כלום: גרסה לשון גרש וכרמל, שלא היה טוחן הדק אלא כריחים של גרוסות המחלקין חטה לשנים או לארבעה לצורך מאכל: גרסה נפשי לתאבה, מרוב תאותי לתורה הייתי שובר לפי היכולת אע"פ שאיני טוחנה הדק ליכנס בעומקה עב"ל. הראיה, ממה שכתוב גרסה ולא טחנה תוכיה למדי כי צ"ל: ואע"ג דלא ידע שפיר מאי קאמר, וכי ר"ל ואע"ג שאיננו יודע תכלית ידיעה את אשר הוא אומר, והוא שאינו יודע רק את הכונה החיצונה הנשקפה על פני המלות, והכונה הפנימית

אשר בהן שהיא טעמי וסבות הדברים נסתרה מנגד עיניו. הן, בהעדר כל ידיעה, גם לשון גרסה שהיא חלוקה לשנים או לארבעה לא תתכן. וכן בפ' רש"י (ד"ה דלא ידע מאי קאמר) צ"ל: פלו תחת כלום וד"ל כל הנצרך להבנת הדבר לאשורו. וכן יורה מ"ש בדבור הסמוך: הייתי שובר לפי היכולת אע"פ שאיני מוהנה הדק ליכנס בעומקה. וכמ"ש רש"י: שאין רבו יודע לפרש לו כל, רצה להודיע, כי לא ידובר פה רק בתלמיד צעיר היונק משדי רבו ואין לאל ידו להבין דבר בלעדי רבו. ורק איש כזה יוצא ידי חובת ת"ת ביריעת הכונה החיצונה הנשקפה על פני המלות לבדה, כי מה יוכל הילד הרך לעשות אם צמקו שדי אמו וחלבן מעט מזער? אבל איש אשר כח בו להבין דבר מדעתו ולאכול מיגיע נפשו איננו יוצא ידי חובת ת"ת רק ביריעת הכונה הפנימית אשר בדבר דבר ובהבנת טעמיהם וסבותיהם כנ"ל. ונ"ל, כי מעט גרעון מלת שפיר מנוסחתנו נסבה דברת המקובלים האחרונים שלשון הזוהר (הקדוש בעיניהם מכל ספרי התורה והתעודה) מועלת לנשמת האומרה ואע"ג דלא ידע, כי כזה יאמרו ההודיים על הספרים הקדושים בעיניהם עיין ספר: *Geschichte der alten Literatur von Dr. K. Fr. Vorberg* (צד 23), וז"ל: „Noch gegenwärtig werden die Veda's von den Bramanen vorgelesen und erklärt; allein es wird damit auch abergläubischer Missbrauch getrieben. Segenbringend ist schon das blossе Hersagen auch unverständener Stellen; daher es einerlei ist, ob man sie vor- oder rückwärts liest.“

להשיאו אשה

(א) האב הוא הסבה החמרית למציאות בנו. ואשר הוא סבה למציאות דבר מה עליו לעשות לו כל הנדרש לקומו למען לא יהיה פועל לדיק ויוצר לתהו. וביחוד עליו לעשות זה בהיותו סבה למציאות חי מדבר. כי אם לא יעשה לו כל הנדרש לקומו יזעק עליו חמס ויתיצב לריב עמו: למה הרגזתני להעלות אותי מאין ואפס? למה זה הנחלתני יש אך להוכיחני במכאוב הכליון? ולכן על כל אב לעשות לבנו כל הנדרש גם לקיום רוחניותו גם לקיום גשמיותו. ללמדו תורה ולחנכו במצותיה למען קיום רוחניותו, ולהשיאו אשה וללמדו אומנות ולהשיטו בנהר למען קיום גשמיותו, וקיום גשמיותו המושג מנשיאת אשה הוא ע"י היותה עזר כנגדו, ככתוב: לא טוב היות האדם לבדו אעשה

לו עזר כנגדו (בראשית ב' י"ח); ובב"ר (פרטא י"ז): כל שאין לו אשה שריו בלא עזר עכ"ל. וביבמות (ס"ג ה'): אשכחיה ר' יוסי לאליהו, א"ל: כתיב אעשה לו עזר, במה אשה עזרתו לאדם? א"ל: אדם מביא חטין, חטין כוסס? פשתן, פשתן לובש? לא נמצאת מאירה עיניו ומעמידהו על רגליו? עכ"ל. ופי' רש"י: חטין כוסס, בתמיה, וכי אדם אוכל חטין כמות שהן? וילבש פשתן כמות שהוא? עכ"ל לפי הגהת מהרש"ל. ואשר זכר אך חטין ופשתן הוא בעבור היות לחם ובגד ראשי צרכי אדם. וכן יעקב אבינו לא זכר כי אם: להם לאכול ובגד ללבוש (בראשית י"ט כ'). וכן כתוב בח"א למהרש"א, ועי' תד"א (ח"א פ"ט). ואמרו: מאירה עיניו ומעמידהו על רגליו, הוא בעבור אשר מרוב העבודה תחשכנה העינים ותמעדנה הרגלים, ולכן האשה הממעימה עבודת בעלה בעזרתה מאירת עיניו ומאמצת רגליו. ואשר אמרו ביבמות (ס"ג ז'): כל שאין לו אשה שריו בלא שמחה בלא ברכה בלא טובה בלא שלום עכ"ל, כל זה הוא אך בעבור אשר יחסר לו עזר לעבודתו וצופיה הליכות ביתו. כי באין עזר לעבודתו הוא רובץ יומם ולילה תחת משא העבודה ואיננו נתן פוגת לעמלו, ואיש כזה לא תגורהו שמתה ואף גם אין שלום בעצמיו, ובאפס צופיה הליכות ביתו, לא תנוח ברכה בבית, וכל טוב המובא בו תמס הלוך. ודע, כי מאמר: שריו בלא שמחה הוא מתאים עם מ"ש בבן סירא (כ"ו ג' ד' הטקסט בן זלף): אשת חיל נועם בעלה ישלים ימיו בשמחה אם דל ואם עשיר לכו טוב ופניו צהלו תמיד. ונ"ל, כי ממנו לקח ר' יהושע בן קרח את מאמרו: שמחת לב אשה (סנה קנ"ג ה'). ודע, כי מלבד אשר היא עזרתה לו בעבודתו היא עזרתה לו גם בצורתו, הן, משוד תנחומיה תניקחה, בנועם שפתיה תמתיק לו חמת שדי, תדבר על לבו לאמר: עד מהרה תמחה כעב מצוקתך, וישועתך כלפיד תבער. רעתך אך עד ארגיעה ואשרך לעד יכון. כה גרוב לקחה תשיחהו עד אשר תישנהו על ברכי אהבתה ויגוה לו. ולכן כתוב בבן סירא (ל"ו כ"ח): אם פיה הוצק חן ולבה מלא טוב אין באישים דומה לו. —

(ב) מלבד קיום גשמותו מושג מנשיאת אשה גם קיום מינו ע"י פריה ורביה. ויש אפוא שתי תכליות (צוועקען) בנשיאת אשה: תכלית קיום גשמותו המושג ע"י עזרת האשה, ותכלית קיום מינו המושג ע"י פ"ו. והנה השי"ת לא זכר בעשותו אשה לאדם הראשון כי אם תכלית קיום גשמותו, ולא תכלית קיום מינו, כי לא אמר רק: לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עזר כנגדו. וזה יורה לפי משפטי על אמתת דעת חז"ל שאם לא חטא אדם הראשון לא

היה מת לעולם, והיה אפוא קיום המין גם בלעדי אשה, וזולת פ"י* כי גם באיש אחד יתקיים המין, ככתוב בפ"י נורבוני על מ"ג (ח"ל פ"ח): ואיש אחד יתקיים עליו המין האנושי, כמו שיתקיים המין השמשי באיש אחד ואם יקרא מין עכ"ל. ועי' פ"י הרמב"ן על התורה (פסוק כי ביום אכלך ממנו מות תמות): ועל דעת אנשי הטבע, היה האדם מעותד למיתה מתחלת היצירה מפני היותו מרכב זכו' ועל דעת רבותינו אלמלא לא הטא לא מת לעולם, כי הנשמה העליונית נותנת חיים לעד זכו'. ודע, כי אין ההרכבה מורה על החפסד אלא לדעת קטני אמנה, כי העולם מחודש בחפץ אלוה פשוט, גם הקיום יהיה בו לעד כל ימי החפץ וזה אמת ברור עכ"ל. ודע, כי בזהר חדש מובאה דעת אנשי הטבע הנ"ל שהיא לדעת הרמב"ן דעת קטני אמנה כנ"ל. והוא פלא. ואין הזהר החדש עתה בידי להעתיק לך לשונו, הרוש אחריו והביטה בו על פסוק כי ביום אכלך ממנו מות תמות, ותשתומם על המראה. וצ"ל לפ"ז, כי מאמר השי"ת לאדם וזהו: פרו ורבו ומלאו את הארץ לא נאמר רק אתרי החטא. ובמ"א עוד אדבר ע"ז.

ג) גם כי יש שתי תכליות נכבדות בנשיאת אשה, והן הנ"ל, ההמון הגדול לא ישא אשה למען השיג אתהן רק למען השיג את אשר ישיגו העתודים בעלותם על הצאן. ונ"ל, כי אך עליו אמר אריסטו: חוש המשוש חרפה היא לנו (מ"ג ח"ג פ"ח) ולא על הנושא אשה למען השיג שתי התכליות הנכבדות הנ"ל, כי חרפתו היא אך בהיותו עושה מעשה בהמה ללא תכלית מועלת, ועפ"ז גזה עפה השגת הרמב"ן בספרו אגרת הקדש על המאמר הזה יעו"ש. וביחוד לא יתכן לאמר ככה על הנושא אשה אך למען השיג תכלית קיום המין לבדה ורחוק מכל תועלת עצמו. יעוין יוחסין (ח"ב ע"ז ס' דפוס זאלקווא): ומתחלקים [האסיים] לשתי כתות בענין הזווג. כת מהם נושאים נשים לשמירת המין, אחר נסותם ג' שנים אם הן ראויות ללדת, וזה יודע מענין הנרות. ואחר היותן הרות לא יבעלו עוד אותן להורות שאין הכונה אלא שמירת המין ולא לתענוג עכ"ל. וקרוב כי האסיים לא היו צריכים לעזרת הנשים בעבור אשר גם בלעדיהן איש את רעהו עזרו וחד את אחד סעדו, ולכן לא שתו לבם לתכלית העזר כי אם לתכלית קיום המין לבדה. אולם בבן סירא (מ"א כ"ה) כתוב: רע וחבר עוזרים בעתם ומשניהם אשה טובה.

* יעוין יוחסין (ח"ב שם מר בריה דרבינא): וכחופתו זמרו וי לן דמיתנן. כלומר שאין אנו קיימין באיש וצריכין אנו לפ"ו להיות קיימין במין. עכ"ל.

ד) מי האיש ההפץ לראות חיים עם אשה, אוהב ימים לבלותם בטוב ובנעימים בחר לך מכל הנשים אשר על פני האדמה אשת חיל, טובת שכל, ויראת ד'. שית לבך לאשה אשר החוט המשולש הזה קשרה על גרונותיה, ואל לאשה אשר כחוט השני שפתותיה וסרת טעם. זכור את אשר אמר החכם מכל האדם: נזם זהב באף חזיר אשה יפה וסרת טעם (משלי י"א כ"ב). בחוט המשולש הזה תקשר חומת אשרך ויהי הקשר אמיץ ולעד לא ינתק, בהיותה אשת חיל מוזיך מלאים מפרי כפיה, ושלל לא תחסר, תעזוב אליה יגיעך והיא תצרנהו כאישון עינה, תעש ואתה תאכל, תכין ואתה תלבש, ושלות השקט תהי לך כל ימי חיי הבלך. וכן כתוב בבן סירא (ל"ו כ"ט): אשר לו אשת חיל קנניו יפרוצו, כי עזר היא לימינו ועמוד למבטח עוז עב"ל. ובהיותה טובת שכל תנחה טפך במעגלי חכמה ותורת חסד תלמדוהו, ותעשהו כנמטע שעשועים משמה אלהים ואנשים, וכי תבוא במבוכה תפליא עצה להוציאך ממנה, ובשכל מליה תקימך כי תבשל וברכיך הכורעות תאמץ. ובהיותה יראת ד' לא תתן כל תועבת ד' לבא אל ביתך, ותשמור אותך ואת צאצאי מעיך מכל אשר שנא אלהיך, ותהי מאושר בארץ, ובכל אשר תלך יגה אור על דרכיך. אבל מה יהי לך מיפת עינים ולב אין? ומה תוחיל מטובת רואי ולא בינות? כל מזמותיה קשוריה וחליתה, הִרְאִי (דער שפיענעל) לא ימוש מעיניה, ודברת מנהגי הלבוש והעדו לבקרים יתחדשו לא תחדל מפיה. קול הקריה הומה, יושבי בה ישתקשקון ברחובות, איש איש ירוצץ לפעלו ולעבודתו, זה לסחר בינה וזה לסחר כסף, חד לחרושת עין ואבן, ואחד למלאכת תכלת וארגמן, הכרם שורק לשעת והיוגב לשרד עמקו, והיא עוד גרדמה וחולמת והנה עושה מקנה וקנין בערי עדיים, וכי תקום מה תעשה? ראשונה תמהר אל הראי לבקר בו תגה ויפיה, אחר תיטיב ראשה, תכחל עיניה, תלבש בגדי תפארה, ותעלה עליהם עדי זהב, וכל זה לאט ועת כביר ישלול, אחר, לחלון ביתה תשב ובעדו אשנבה נשקפה לראות בבנות הארץ היפות הנה כמודה הישועה לבושן ללבושה ועדין לעדיה. ומה אחרית כל אלה? אך רש ומחסור! ונס כי תצבור כעפר כסף וחדרין תמלא הון יקר ונעים כקצף מים יחלופו כאפס עין עליהם תשגיח אליהם תתבונן. ולמה זה יקחך יפיה? ולמה תרבה במחירי? מדוע תתן אושר כל ימי שני חיך בעד עונג רגע? אם חכם לבך יהיו עיניך בראשך, וראה מראש את אשר יקרה אותך באחרית הימים, ככתוב בקהלת (כ' י"ד): החכם עיניו בראשו ובמדרש ע"ז: החכם עיניו בראשו, והכסיל עיניו ברגלו? אלא עד שהחכם בראשו של ענין הוא יודע מה יש בסופו עב"ל. וממנו בתרגום: חכימא מסתכל ברישא מה דעתיד למחוי

בסוף, עב"ל. ובאבות (פ"ג מ"ט): איזוהי הדרך ישרה שידבק בה האדם? וכי רבי שמעון אומר הרואה את הנולד עב"ל, ופי' הר"ע מברטנורה: צופה ומביט במה שעתיד להיות עב"ל. ור"ל שיתבונן האדם על הדרך שהוא הפץ לדבק בה ויראה מה אחריתה, כי יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות (מסלי י"ד י"ג), ובמ"א דרשתי על הפכו ותרתי מה לעשות בדרך אשר ראשיתה איננה ישרה לפני איש אולם אחריתה דרכי חיים, ודברתי הרבה אדות משפט רב אשי: היכא אמרינן דאתי עשה ודחי ל"ת כגון מילה בצרעת. אי נמי ציצית וכלאים דבעידנא דמתעקר לאו קא מוקים עשה, הכא דמתעקר לאו לא קא מוקים עשה (סנה קל"ג סע"ג) ופללתי, כי טעם המשפט הזה הוא פן יקרהו אחרי עקירת הלאו אסון אשר ימנעוהו מקיום העשה, ויהיה עובר על לאו ללא דבר וללא צורך מצוה. וכעין זה בנדרים (י' ע"ה): דלמא אמר לד' ולא אמר קרבן וקא מפיך שם שמים לבטלה עב"ל. והוא אפוא אך גזרת רבנן. ואין פה מקום הענין הזה לבררו היטב. סוף דבר! שקר החן והבל היופי, יראת ד' ואשת חיל וטובת שכל היא תתהלל למאשרת בעלה, ועליה כתוב בן סירא (כ"ו ח'): אשה טובה אשרי בעלה מספר ימיו כפלים. ודע, כי גם שקר הדר האבות והבל תפארת המשפחה, הדר ותפארת מעשי ומדות עצמו חמה יתהללו, ובבוא איש לקחת לו אשה לא יביט אל יקר הוריה ותפארת גדולת משפחתה כי אם אל יקר מעשיה, ואל תפארת גדולת מדותיה. אמנם חז"ל אמרו: לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו וישא בת ת"ח שאם מת או גולה מוכמה לו שבניו ת"ה, ואל ישא בת ע"ה, שאם מת או גולה בניו ע"ה; לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו וישא בת ת"ח וכו' משל לענבי הגפן בענבי הגפן, דבר נאה ומתקבל, ולא ישא בת ע"ה, משל לענבי הגפן בענבי הסנה, דבר כעור ואינו מתקבל. לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו וישא בת ת"ח, לא מצא בת ת"ח ישא בת גדולי הדור; [אנשי מעשה וצדיקים, פי' רש"י] לא מצא בת גדולי הדור ישא בת ראשי כנסיות, לא מצא בת ראשי כנסיות ישא בת גבאי צדקה [שאינן ממנין אלא אם כן טובים ונאמנים, פי' רש"י], לא מצא בת גבאי צדקה ישא בת מלמדי תינוקות, ואל ישא בת ע"ה (פסיק מ"ט סע"ט ורע"ג). ומיוחדות שבבנות יושלים אמרו לפנינו: תנו עיניכם למשפחה, לפי שאין האשה אלא לבנים (סוף הענין); אולם כבר כתבתי בספרי מועדי ערב (מערכה שלישיה סי' ח') כדברים האלה: במדדש ב"ר פרשה נ"ז: אשיאנו מבנות ענר אשכל וממרא שהן צדקניות, וכי מה איכפת לי מוחסים? עב"ל. מה יקרו רעי חז"ל הצפונים במאמר הזה! ומה עצמו ראשיהם! ולמען תבינום היטב אשימה לפניכם את ההערה הל"ג מהערותי לתולדות רבי אברהם מנחם

הבהן אבי משפחת רפאפורט וקורת ספריו. וכה היא: בספרו מנחה בלולה (פרשת בחקתי פסוק ואכלתם את בשר בניכם) כתוב: ואכלתם את בשר בניכם אלו בני אדם בעלי היחס המשיאים זרעם לבני אדם שאינם מהוגנים בשביל העושר עכ"ל. בינה נא הלשון: לבני אדם שאינם מהוגנים, והשבות אל לבבך, כי אך התחתנות בעלי היחס בבני אדם שאינם מהוגנים היתה רעה בעיניו, אבל התחתנותם בבני אדם מהוגנים אף כי אינם מאלה אשר ההמון יכנה בשם: בעלי היחס, מה טוב! ומה נעים! יען וביען אך בני אדם מהוגנים המה בעלי היחס האמתים. לא אלה אשר רק בתפארת אבותיהם יתהללו, ובעטרת גאות הוריהם יתאמרו, ובקרבם אין כל רוח, לא רוח יראת ד', לא רוח חכמה ובינה ולא רוח עצה ותושיה, מה יתרון לאבשלום בצדקת אביו עבד ד'? מה בצע כי היה הורו משיח אלהי יעקב? ומה יתן ומה יוסיף לבן ר' חנינא בן תרדיון (סממות סוף פ"ב, ח"כ רבתי פסוק ויגרס בחמץ שני) תום אביו? מה יועיל ומה יסכון לבני רבנו גרשום מאור הגולה ורבנו אברהם אבן עזרא (מדכזי מ"ק פ"ג וסממנוי ס"ג) אשר דבקה נפש אבותם אחרי אל שדו? במה נחשבו כל אלה? כי יצא קרץ מכאיב מגזע שושנה היוקורוהו בני אדם בעבור גזעו? היהו למו שעשועים? התגע בו יד? חללו לכם מתי שכל מן הצרעה היוצאת מגות אילת אהבים, ואל נא תשברו צמאכם במי רפש וטיט הבאים ממעין טהור, אל ישיא אתכם יקר השרש, אל חין ערך הפרי לבדו שימו לב, אל נא תכנו בן כסיל בשם: בעל היחס בעבור היות אביו חכם כהימן ודרדע, הלא תדעו לכם, כי אין יחס ביחס עצמו, ככתוב בעקדת יצחק (רום פסוק ויאמר זרוכה את לד') וז"ל: ואל תיראו שלא אוציא דברי לפועל להיותך גיורת ונכריה, ולא נאה לשופט ישראל כי אם לקחת אשה ממוחסי עמי, כי אין יחס ביחס עצמו באשר את מיוחסת במעשיך, ויודע כל שער עמי כי אשת חיל את, ולכן לא יקרני בוז אם אקחך עכ"ל. ובב"ד (פרסה ל'): אישיאנו מבנות ענר אישכול וממרא שהן צדקניות, וכי מה איכפת לי מיוחסים? עכ"ל. ובמנחות (י"ג א'): מאי כולי האי? אי בר אוריין הוא יאי, אי בר אוריין ובר אבהן יאי, ואי בר אבהן ולא בר אוריין אישא תיכליה עכ"ל. ובהוריות (י"ג א'): ממזר ת"ח וכה"ג עם הארץ ממזר ת"ח קודם לכה"ג עם הארץ עכ"ל. ובסוף מאור עינים: גם לאירך גיסא מהיותי צדיק בעיני או לשם ולתהלה על משפחתי וכו' כי סוף דבר למליצה נאה יאמר: הלוך ילך ובכה נושא משך הזרע בוא יבוא ברנה נושא אלומותיו עכ"ל. ור"ל הלוך ילך ובכה האיש אשר הוא רק ונעור מכל מעלות עצמו גם מדותיות גם שכליות, ולא ישא בחיקו כי אם מעלת המשך הזרע והשתלשלותו מאבות

יקרים, אך זה ירון ויעלו אשר ישא אלומות מעלת עצמו. ודע כי דברי בעל מאור עינים אלה מובאים בס' יש נוחלין בשם חכם צרפתי יע"ש, והוא מעלת. עוד דע לך כי יסוד מעלת בעל היחס הוא הנוכח הטוב אשר קבל מידי אבות חכמים והורים צדיקים מני יום נעתק משדים, הן, אב חכם יחנך פרי במנו על פי דרכו, ולמדוהו דעת ומומה, יתן לו לקח טוב, ויומם וליילה עיניו פקוחות על תלמי לבבו לעקור מהם כל שמיר וכל שית רגע עלותם, פעם בשבט ידו ופעם בשבט פיו, ואם תמה צופיה הליכות עולה, תטיף לו תורת חסד מעל לשונה, תשקרו עסיס מוסר, ותכנס בתם מזמותיו וחלאת עלילותיו במי תוכחתה ההולכים לאט לאט; וכאשר תצמיה עבודת אכר חכם נטע שעשועים אשר ישמח אלהים ואנשים, כן יצמיה הנוך כזה בן מחמדים אשר ישוך אחריו עין כל רואה. ומלבד החנוך יזכה הנער את ארחו בראותו מעשי הוריו הישרים והתמימים ותאוו נפשו לעשות אף הוא כמודם, כי כקוף יעא כל עולל ויונק את כל אשר תהו עינו אחרים עושים. ואם מנוער לא יראה כי אם טוב וחסד הסכן יסבין את נפשו לעשות אך טוב וחסד כל ימי חייו, וכן להפך, ככתוב כאמה בתה (יחזקאל י"ז מ"ד) וכן אמרו חז"ל: רחילא בתר רחילא אולא, כעובדי אמא כך עובדי ברתא (כתובות ס"ג ס"ה) ובב"ר (פרסא ס'): לית אתתא זניא עד דברתה זניא עב"ל. ור"ל אין האשה זונה שלא תהיה גם בתה זונה. ובאגרת הרמב"ם אל ר' שמואל אבן תבון המתחלת: לפי שכלו יהלל איש: אמר בעל השיר הזקדמוני לו את אבותיו ידעו, אז אמרו: היא מעלת האב לכן נוסעת עב"ל. ואם זה הוא יסוד מעלת בעל היחס מה אפוא מעלת האיש אשר לא הנכוהו אבותיו, או הנוכח לא עשה פרי המנהג מנהג אחי הדקים והפוחזים? איככה יקרא זה בעל היחס אם מעשהו מעשה בון משפחות? הסיר אפוא מצנפת היחס מאיש כזה הרים הזעמרה כי לא נאוו לו. פה תמה ההערה, עד כה דברי שמה. וע"פ הדברים והאמת האלה מוכנת היסב דברת חז"ל הנ"ל: וישא בת ת"ח, שאם מת או גולה מובטח לו שבניו ת"ח, ואל ישא בת ע"ה, שאם מת או גולה בניו ע"ה, כי ר"ל ישא בת ת"ח אשר קבלה. לפי הנהגו הנוך טוב מעם אביה, וע"פ הנוכה הפוט תחנך גם את בניה, ותנחם במעגלי חכמה ויראת ד' אשר היא דורכת במו. ולכן גם כי אביהם לא יחנכם וינחם במעגלים האלה בעבור מות י או גלותו בימי עלומיהם ילכו המה כמו ע"פ אמם והורות. לא כן כבת ע"ה אשר היא עצמה הנה שוככה ונעות המדרות ומשרכת דרכיה, ואיככה ילכ בניה בדרך טובה בהפרד אביהם מעליהם בעודם בוסד? ואיככה יזכו הנערים את ארחם באין מנהל ומחזיק בידם לא אם ולא אב? איככה יהיו הנמעים

מגודלים בסדרים ובחוד והדר באין משגיח אלימו? ומ"ש: גולה איננו אך גולה מארצו ע"י צר ואויב כי הוא כולל גם איש נודד ממקומו ימים רבים ע"י מסחרו ורכולתו, ואין לאל ידו בעבור זה לרעות בעצמו את בנו דעה והשכל.

ה) הראת לדעת, כי אשרי האיש אשר אשה בשלשת המעלות הנ"ל מנת חלקו וזכו. ועתה אראך, כי לא ישלם אשרו עד אם ילוה אל שלשת המעלות הנ"ל דמיון תכונת נפשה לתכונת נפש איש חיקה. ראה והביטה בפ' הראב"ע על פסוק והיה אם לא תמצא הן בעיניו (דרכי כ"ד ט'): שהיא הפך תולדתו עכ"ל. ובפ' המשניות להרמב"ם (סוף גיטין): ולא יגרש את זאת והיא לא עברה עבירה כלל והיא מוסכמת למדותיו עכ"ל. ואלה הדברים יוכיחו, כי במצוא איש אשר היא הפך תולדתו ואיננה מוסכמת למדותיו לא מצא טוב, וכי כשר לפניו לגרשה. וצדקו מאד, הן, מה יועילו ומה יסכנו לו מעלותיה אם לא מחשבותיה מחשבותיו ולא דרכיה דרכיו, ואשר הוא לה עקוב הוא לו מישור, ואשר ימר לחכה ימתק אל הכו, או להפך? איכבה תתכן ברית שלום בין איש ואשה אשר אך במחשבה הולדת בנים יתאחרו? ואיכבה יתאפקו מריב ומצה בהגיע תור הנך עולליהם והיא תחפוץ להנכם בדרך אחד והוא בדרך אחר? והנה אשה בארבע מעלות אלה מי ימצא? רחוק מפנינים מברה. וביחוד קשתה מאד מציאת אשה אשר תכונת נפשה דומה לתכונת נפש בעלה, הן, אמרו חז"ל: שאין דעתם דומה זה לזה (ברכות נ"ט ט') ור' חנינא אמר: אפילו חישתא אינה דומה לחברתה (ירושלמי סנהדרין פ"ד הלכה ה' ומוכח במוס' ימיים יומא ראש פ"ו) על כן יאתה מאד על מציאת אשה כזאת דרשת ר' חנינא: על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא, לעת מצוא זו אשה (ברכות ה' ט'). ותתכן מאד בפ' ר' חנינא אשר אמר: אפילו חישתא אינה דומה לחברתה כנ"ל. וידע אפוא כי רחוקה מאד מציאת אשה אשר תכונת נפשה ומחשבותיה ודרכיה תדמינה לתכונת נפש ומחשבות ודרכי בעלה, וכי בהעדר הדמיון הזה אין ברית שלום בינה ובינו כנ"ל. ולכן אמר כי על כל חסיד להתפלל אל ד' להפיל לו חבלים באשה אשר לב לה לדעת ותרין אישה ממנה ומבטלת בגלל זה דרכי ומחשבות נפשה מפני דרכי ומחשבות נפשו ומעלה כל נסיוניה (גיינגענען) ותשוקותיה על מזבח אהבת בעלה או אז אשרהו ושוב לו גם באין דמיון בינה ובינו מפאת המבע והתולדה, ועל אשה כזאת כתוב בתד"א (ס"ט פ"ט): כך אמרו חכמים ועל אשה כשרה היתה, ועושה רצון בעלה היתה מכאן אמרו חכמים אין לך אשה כשרה בנשים אלא אשה שהיא עושה רצון בעלה עכ"ל, והובא בש"ע (ס'ן סעור סוף סי' ס"ט הגהס רמ"ה); והוא מאמר יקר מאד, כי הוא

מודיע במעט מלין ענין רב הערך הדורש ספר גדול, והוא ענין דרך הצלחת
הזווג. ועל אשה כזאת אמר בן דוד: ומד' אשה משכלת (משלי י"ט י"ד).
ומשכלת האמור פה איננה משכלת בחכמות ובלשונות ובידיעת כל דיני המאדע,
כי אם משכלת ביתרון בעלה ממנה ובידיעת החוב הקדוש לעשות רצונו ולהמתיק
חייו בעבור יתרונו. כי אך בזה תהי גם דרכה גם דרכו צלחה. ואך בזה
יבלו ימיהם בטוב ושנותיהם בגעימים, וכוס חיהם יהי מלא מסך שמחות וגיל
שלום ושלחה. ובעבור אשר אשה עושה רצון בעלה אך מתת ד' היא על
האדם לשפוך שיחו לפניו ולהתפלל אליו כל היום כי יחנהו במתן הנה,
כמאמר ד' הנינא הנ"ל. אולם בן-אדם! מה יועילך שפכך שיחה לפני ד'
ונשאך רנה ותפלה לחננך באשה עושה רצונך אם במעלליך תשים לאל תחנתך
ובמעשיך תשית אשת חיקך למורת רוחך? מה יסכן נים שפתים כי תבוסהו
רגל? ומה בצע בהיות הקול קול מתחנן אם הידים ידי איש משחית? ראה
והביטה הליכות פוחזים (לייכטזוינגיע) את נשותיהם. באחת מעיני האשה
באחת קרצותיה ימכר לה האיש לבבו נפשו ומאדו. יום יחתה אש מיקוד
אהבתה שרוף ישרוף כל בגדי חופש ההיו לו מקדם, וילבש בגדי עבד בגדי
משתחוה לכבר לחם, ויהי סר למשמעתה ואסיר מצותה, ויכרע אף יסגד לה,
ויאמר אליה: „מלאכי את! שרפי את! פקורתך קודש לי ומוצא שפתיך מכל
„משמר אצור, לאבי ולאמי אומר: לא ראיתיו, ומורי ואלופי לא אדע, את אך
„את הנך חותם על לבי חותם על זרועי. רבות מחשבות בלבי היו לתורה
„ולחכמה ועצתך היא תקום, אם את לי ודודיך נתתני, בתורה למה זה אהנה,
„וחכמת מה לי? ואנשים כאלה איבכה יוחילו כי נשותיהם תעשינה רצונם
וחפצם תמלאנה? וגם כי יתפללו אל ד' כל היום על זאת היקשב? הישמע?
המה מושיבים נשותיהם יום כרתם עמהם ברית לכסא ונותנים שרביט זהב
בידיהן לרדות בהם, ומכניעים נפשותיהם תחת ידיהן, ואיכה יקוו כי הנבירה
תבטל רצונה ודרכי ומחשבות נפשה בעבור רצון דרכי ומחשבות נפש עבדה
הלוחך עפר רגלה? הישנה ד' בעבורם חקות ארץ? על כן זכור אל תשכח כי
אתה הגבר והגביר לאשת חיקך, ואתה המושל בה, והשמר לך מאד לבלתי
תמכור לה לבבך נפשך ומאדך גם כי תרבה במחורים. אַהֲבָה, כְּבֹדָה, הוֹקִירָה,
אבל אך כחבר ואיש ברית, ולא כחושק ועוגב ומבקש נאפופים, וחלה יום
יום את פני אלהיך להטות לבה אל רצונך, לעשותה עור כנגדך, להפיק
זממך לכל דבר חכמת בינה ולכל תושיה וטוב וחסד, אז תלך לבטח דרכך,
כי ישמעך אל טוב וכל עצתך ימלא.

ללמדו אומנות.

על הענין הזה כבר נדרש ונחקר למכביר בספרים שונים, וביחוד בס' תעודה בישראל (שער ג' מן פרק כ"ג עד סוף הספר) וגם אנכי יעדתי לו מאמר מיוחד, על כן יהיו דברי פה מעטים מאד ואלה הם:

א) בקדושין (ל' ע"ב): ללמדו אומנות מנלן? אמר חזקיה דאמר קרא ראה חיים עם אשה אשר אהבת אם אשה ממש היא כשם שחייב להשיאו אשה כך חייב ללמדו אומנות וכו' עב"ל. ופי' רש"י: ראה חיים, אומנות שתחיה בו [עי' פי' רש"י ב"מ ל' ע"ב ד"ה זה בית חייסס] עם אשה מקיש אומנות לאשה עב"ל. זה הוא אך אסמכתא בעלמא, ויסוד החוב הזה הוא בשכל, וכבר הודעתי למעלה (חוב להשיאו אשה סי' א') ראה שמה.

ב) שם: רב יהודה אומר כל שאינו מלמדו אומנות מלמדו ליסמות וכו' מאי בינייהו? איכא בינייהו דאגמריה עסקא עב"ל. ופי' רש"י: מאי בינייהו, מאי קא מוסיף ר' יהודה: עסקא. אם למדו סחורה לת"ק הרי למדו חיים, לרבי יהודה דאתי לטעמא [הוא מ"ס וצ"ל: לטפויי, וכ"ה בחדושי הר"ן על הרי"ף. ור"ל להוסיף מלשון: טפוי] אומנות דוקא דכמה פעמים שאין לו במה לעשות סחורה ועומד ומלסטם עב"ל. ולי נראה כי תחת: דאגמריה צ"ל: למגמריה, וכי ר"ל איכא בינייהו אם מותר ללמדו עסקא תחת אומנות, לת"ק מותר ללמדו, כי גם על העסקא יחיה האדם, ול' יהודה דאתי לטפויי ולהוסיף אומן לחיוב למוד האומנות אסור ללמדו עסקא, כי גם עסקא מרגילו ללסטות, כאשר אמר אבא גוריא: לא ילמד אדם את בנו חמר, גמל, קדר, ספן, רועה, וחנוני, שאומנותן אומנות לסטות (סס פ"ב ח' במסנה) ופי' רש"י: חנוני מלומד באונאה להטיל מים בין וצורות בחטין עב"ל. וכן אמר הושע: כנען בידו מאזני מרמה לעשוק אהב (הושע י"ז ח') ופי' רש"י: אתם סומכים על בצעכם שאתם סוחרים ורמאים עב"ל. וכן במיטהאלאגניע נתנה למערקור פקודת המסחר ופקודת הגנבה והמרמה גם יחד. ואשר אמר אבא גוריא: לא ילמד את בנו חמר וכו' ולא אמר: לא יהיה אדם חמר וכו' היא בעבור אשר בכל הדברים צדיקים ילכו במ ופושעים יכשלו במ, והאיש החפץ להיות צדיק בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו יוכל כל דבריו בצדק ובמשפט גם כי יהיה חמר גמל ספן רועה וחנוני. ובאמת כבר היו לעולמים חמדים גמלים ספנים רועים וחנונים אשר עשו מעשיהם באמונה, ועל רועים וחנונים נאמנים יש ראיות רבות גם בתורה הכתובה והמסורה, והאיש החפץ להיות פושע ונוכל יטה עקלקלותיו גם כי ישב כל היום בבית

התפלה וס' תהלים לא ימוש מפיו. ולכן לא הזכיר אבא גוריא רק מלמד את בנו הצעיר חמר וכו', כי הוא ילמד לשוננו לדבר שקר וידיהו לשלוח בעולתה עוד במרם ידע מאוס ברע ובחזר בשב זגס כי יזקן לא יסור מאלה. ובימינו מחזיקים רובי העם בדעת ת"ק ומלמדים את בניהם מסחר תחת מלאכה.

(ג) שם (כ"ז ע"ג): ר' נהוראי אומר מניח אני כל אומנות שבעולם ואני מלמד את בני אלא תורה וכו' עכ"ל. ע"י ה"א למרש"א ע"ו. דלוי נראה ברור, כי הוא מן המחזיקים בשמת ר' שמעון בן יוחאי אשר אמר: אפשר אדם חורש בשעת חרישה, וזורע בשעת זריעה, וקוצר בשעת קצירה, ודש בשעת דישוה, וזורח בשעת הרוח, תורה מה תהא עליה? אלא בזמן שישראל עושים רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י אחרים (נדרסו ל"ג ז') וכבר אמר אב"י שם: הרבה עשו כר' שמעון בן יוחאי ולא עלתה בידן עכ"ל. ורוב חכמי התלמודים אין נפשם אל שמת רשב"י במבואר לכל המהיר בהם. וחשבתי לנכון לשים פה לפניך דבר אחד אשר כתבתיו בשכבר הימים לאחד מחכמי דורנו וז"ל: מלבד ההלכות המקובלות איש מפי איש עד משה מסיני לא היה אף ענין אחד אשר השתו בו דעות כל חכמי התלמודים והמדרשים, אך איש איש חשב ועשה כפי תכונת נפשו ומוגו גופו או כפי קורותיו, או כפי דקבי מחשבות הכת אשר בא בסודה. על כן בלתי נכון להביא ראיה על ענין מן הענינים ממאמרי החכמים המפורדים בתלמודים ובמדרשים, כי אם בהיותו למזער דעת רובם, וכבר חקרתי ודרשתי היטב, ומצאתי בהם כמעט בכל ענין וענין מאמרים המורים על חיובו, ומאמרים המורים על שלילתו, ושפסתי מזה, כי גם התלמודים גם המדרשים המה אך קיבצי דעות שונות מחכמים. וכן מצאתי בהם דעות מכת ראיסאים ודעות מכת הסטאיקער, ודעות מכתות אחרות, וביניה נא היטב במאמר: כל מי שאינו נוקם ונוטר כנהש וכו' (יומא כ"ז ז'), כ"ג ה') ותראה, כי שרשו פתוח אלי דעת הסטאיקער אשר חשבו סליחת עון לאות על נפש חלשה (פערצייהען זינא דאס מערקמאל איינער שוואַלען זעעלע) וגם אמרו, כי אין ראוי לחכמים להיות רכי הלבב בענין העונשים עכ"ל. חרור היטב בדברים האלה הקצרים ויועילו לך מאד. עוד אניך לך פה, כי ממאמר ר' נהוראי הנ"ל דחה תדחה דעת האומרים אשר ר' נהוראי הוא ר' מאיר, יען אשר ר' מאיר היה עוסק באומנות וכלכל את נפשו ממנה. ככתוב במדרש קהלת (ג' ע"ו): רבי מאיר הוה כתבן טב מוכחר, הוה לעי תלת סלעין כל שבת, והוה אכיל ושתי בחדא, ומתכסי בחדא, ומפרנס אחרניא לרבנן עכ"ל. ותשבתי לנכון לשום לפניך פה עוד דבר אחד המתייחס לענין למוד אומנות. וזה הוא:

במדרש תהלים (מזמור ס' פסוק כי אס-במורה ד' הפלו) כתוב: שאלו את ר' יהושע מהו שילמד אדם הכמה יונת? אמר להם צאו וראו שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ומותרים אתם, משום שנאמר (יחזקאל ס') והגות בו יומם ולילה. הוור ואמר להם: לא ילמד אדם את בנו הכמה יונת ואפילו אומנות שלא יבטל מדברי תורה אפילו שעה אחת, שנאמר (דברים ל') ובחרת בחיים עב"ל. והוא תמוה מאד, הן ר' יהושע עצמו למד אומנות ככתוב בתלמודנו (ברכות כ"ט ב') א"ל [ר"ג לר' יהושע] מכותלי ביתך ניכר שפחמי אתה עב"ל. ופי' רש"י: שפחמי אתה עושה פחמים, וי"א נפה עב"ל. ובתלמוד ירושלמי (סס כ"ד הלכה ס') כתוב: אול גבו ר' יהושע אשכחיה יתוב עביר מחטין עב"ל. וזה נעלם מעיני רש"י. ואיכבה אפוא היה יכול ר' יהושע לאסור למוד אומנות לאחרים? הלא בסוטה (כ"ט ב') אמר רב הונא היכי דמי רשע ערום? זה המקיל לעצמו ומחמיר לאחרים עב"ל? וגם קשה מאד מה: שנאמר ובחרת בחיים? איכבה יורה זה על אסור למוד אומנות? ולמה הוצרך אחרי הראיה מן והגות בו יומם ולילה לראות אחרת? עתה לכה יקדו! אל המקור אשר ממנו נשאב המאמר הזה הוא הירושלמי (פ"ה פ"ט ס"ה) והיית משתומם ממראה עיניך אשר תראה. כי שם כתוב: שאלו את ר' יהושע מהו שילמד אדם את בנו יונת? אמר להם ילמדנו בשעה שאינה לא יום ולא לילה. והתני ר' ישמעאל ובחרת בחיים זו אומנות מעתה אסור ללמד את בנו אומנות בגין דכתיב והגות בו יומם ולילה? רב בא בריה דרבי הוויא בר ווא ר' הוויא בשם ר' יוחנן מפני המסורות עב"ל. ופי' ר"א פולדא: מפני המסורות, ע"י לשון יונת יאמרו מלשונות ואין מבין ולפיכך דחה אותם ר' יהושע, שהרי בקריאת שמע שחרית וערבית הוא מקיים והגות בו יומם ולילה עב"ל. מה רבה אפוא השוהות המאמר הזה במדרש תהלים בשנת המעתיקים. ודע לך, כי בתלמודנו (מנחות ל"ט ב') כתוב: ר' ישמעאל תחת ר' יהושע, יעוין שם ותוספתא (ע"ג פ"ה), ואין פה המקום לברר למי משתי הנוסחאות ההן יש יתרון מן רעותה. ודע לך עוד, כי בילקוט (ספ"ט) יש נוסחא אחרת אשר ז"ל: אמר להם צאו וראו שעה וכו' משום שנאמר והגות בו יומם ולילה. אמרו לו לא ילמד אדם את בנו אפילו אומנות שלא יבטל מד"ת? אמר להם ובחרת בחיים עב"ל. וגם היא נכונה מאד. ועל פיה נוכל לתקן נוסחת המדרש בהנהגה מעטה כזאת: חזרו ואמרו לו [ר"ל] השואלים הראשונים חזרו ושאלו את ר' יהושע על תשובתו לא ילמד אדם את בנו אפילו אומנות שלא יבטל מד"ת אפילו שעה אחת? אמר להם ובחרת בחיים [המורה על חיוב למוד אומנות]. ובוה מובנת היטב לשון: חזר. וכמו שהמאמר הזה השתנה במדרש שהוא מאשר היה במקורו כן השתנה בו עוד

מאמר אחד מאשר היה במקורו. ראה והביטה במזמור י"ט (פסוק השמים מספרים):
א"ר שמואל בר אבא מכיר אני הוצות הרקיע כשם שאני מכיר הוצות נהרדעא.
וכי שמואל עלה לרקיע? אלא על ידי שיגע בחכמתה של תורה למד מתוכה
מה שיש בשחקים עכ"ל. והוא תמוה מאד, הן לא שמואל לבדו יגע בחכמתה
של תורה, כי אם גם כל התנאים והאמוראים והסבוראים והגאונים הדגולים
מרבבה יגעו בחכמתה של תורה, ולמה אפוא לא אמרו גם הם: מכירים אנחנו
הוצות הרקיע כהוצות ערי מגורינו? ולמה נעטר אך שמואל לבדו בעטרת:
ירחינאי (ב"מ פ"ה ב' ויע"ט פ"י רש"י)? ומדוע אך הוא ולא אחר אמר:
יכילנא לתקוני לכולה גולה (ר"ה כ' ע"ג ויע"ט פ"י רש"י)? אולם במקור
המאמר הזה שהוא הירושלמי (ברכות פ"ט ה"ג) כתוב: וכי שמואל עלה לשמים?
אלא על שם מי יספר שחקים בחכמה (לויז ל"ה) עכ"ל, ופ"י ר"א פולדא:
מי יספר שחקים בחכמה, ע"י החכמה, ושמואל נמי ע"י חכמתו ידע
להו עכ"ל. ואין עתה כל ספק אשר מעתיק אחד בוזה למוד חכמה הפך
בצדיה מים מתוקים הגוזלים ממקור טהור למים מרים. שית לבך לזה.

להשימו במים.

הוא אך דעת י"א ולא דעת ת"ק יעוין קדושין (כ"ט ה') ופ"י רש"י
שם: שמא יפרוש בספינה ותטבע ויסתכן אם אין יודע לשוט עכ"ל. ובגמרא
(סס ל' ע"ג): וי"א אף להשימו בנהר, מ"ט? חיותיה הוא עכ"ל. ונ"ל ברור,
כי הטעם ההוא אין יסודתו בשכל לבדו, רק גם נסמך על פסוק ראה חיים
עם אשה המובא שם לפניו לאסמכתא על זוזב ללמדו אומנות כנ"ל, ומ"ש:
חיותיה הוא ר"ל כי בעבור זה נכלל גם הוא בפסוק ראה חיים עם אשה,
הן, אם יסוד הטעם הזה הוא בשכל לבדו, והז"ל אמרו הון למעם שכלי לבד
לא היו מביאים את הפסוק הנ"ל לאסמכתא על חוב ללמדו אומנות, רק היו
אומרים גם שמה: מ"ט? חיותיה הוא. ויעוין פ"י רש"י ב"מ (ל' ע"ג ד"ה
זה ציט הייס). והנה בימינו אין גם אחד אשר יקיים מצות להשימו במים,
וזה יורה, כי הלכה כת"ק. וגם כי הוא חיותיה כנ"ל. אין חוב על האב
ללמדהו את בנו בעבור אשר סכנת הטביעה במים היא מלתא דלא שכיחא
ותקרה אך לעתים רחוקות. והנה בירושלמי (סס פ"ה ה"ז) הובאה דעת י"א
בשם ר"ע ונלמדה מפסוק למען תחיה אתה וזרעך (דברים ל'). ואמת ויציב
הכתוב ע"ז בספר מבוא המטנה (שם ר"ע) אשר לירידי הרב החכם הגדול מו"ה

יעקב ברילל: ובירושלמי (קדושין פ"א ה"ז) חייב אדם ללמד את בנו אף לשוט ע"פ מים אשר אמר ע"פ נסיון, דאלו לא היה יודע לשוט במים היה נטבע, ועי"ז קצת ראייה שבריתא הראשונה ביבמות (קכ"ה) אר"ג פעם אחת הייתי מהלך בספינה ראיתי ספינה אחת וכו' ומנו ר"ע נכונה, ובבריתא האחרת אמר זאת ר"ע על ר"מ עכ"ל.

לחנכו בכל המצות.

א) כבר כתבתי למעלה (ד"ה עתה היית לאב) כי יסוד החוב הזה הוא בפסוק: חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה (משלי כ"ז ו'), ואם יסודתו הוא בפסוק הזה יכלול גם חנוך במדות ודרך ארץ, כי בפסוק ההוא לא נזכר מצות רק: חנוך סתם. ולי נראה עוד כי גדול וחזק חוב החנוך במדות ודרך ארץ מחוב החנוך במצות, הן, החנוך במדות ודרך ארץ הוא להביא את המחונוך בתור אדם המעלה, והחנוך במצות הוא להביאו בתור בעל דת, ומציאות אדם היא קודמת בזמן למציאות בעל דת. כי בעל דת הוא לפי משפט תורתנו מי"ג שנה, ואדם מעת החלו לחשוב ולדבר. ועלינו אפוא להטיב ולתקן ראשונה את מציאות האדם ולעשותו אדם המעלה.

ב) ראשית בכורי החנוך במדות ודרך ארץ היא לכתוב על לוח לב הנער החוב להדר פני כל הגדול ממנו בשנים ולכבד כל הנעלה ממנו בדבר מה. כי בזה אזנים יכרה לו המחנך לשמוע בקולו ובקול כל מוריו ומלמדיו, והחנוך יגדל אפוא יום יום עד אשר כארו בלבנון ישגה.

ג) אחרי כן ירגילהו המחנך לשנוא הבטלה ולאהב העבודה, כי הבטלה ראשית כל חטאת, והעבודה תחלת כל צדק. והפתיות מאין תמצא? ואי זה מקום אולת? הבטלה אמרה: בי היא ועמדי תשכון. אנכי אנכי אדבר על לב האדם לתעב החכמה רבתי עמל, ואין מבלעדי מסית לשקץ בינה בעלת יגיעה כמו דוח. אנכי אלטוש רגשת (געפיהל) גבר למען ידע ויבין „(פיהלען) הישב את המוסרות והעבותות אשר תשים עליו הדעת ואת כובד משאם, וינתקם וישליכם ממנו. אנכי אקרא לו דרור מעבודת תושיה ואעשהו חפשי והולך קוממיות. אנכי אכבה בלילה גרו ארבע ערשו אקמר משכבו כור ואהלות מנוחה, אמתיק לו השנה מנופת, ווישן עד נכון היום, וכי ייקץ אשיחהו, אשעשהו, ואהיה משחקת לפניו עת לא מעט, וכי עזוב יעזוב יצועו אוציאהו. השדה לשוח אנה ואנה, וכי ישוב ביתה ספל עדנים

"אשקדו בנחת, ולאט לאט לחם חמודות אשביעוהו, ומאו עדי ערב אכלה", רגעיו כתענוגים חדשים אשר בבית נכותי. כה אצור כל עתותי מאלה עוכרי "שאר דעה והשכל, וכה אשמור כל זמי חיו מארוח לחברה עם ילדי מומה מפריעי מרגוע ומשבתי עונג". והנה למבראשונה אך על עבודת חכמה ובינה תניף ידה. אולם אחרי עליה תתגבר ותכניעה תניף ידה גם על עבודת אל ותדיח את איש בריתה גם מעל מצות ד' אלהיו, כי תעשן לו סלע כבד ונסל חול, וילאה מנשוא אתהן, וישליכן אחרי גוו. לכן התאמצו מחנכים! להבזות את הבטלה בעיני הניכים מנוער ולהאשים אוניהם מקול דבריה, ולהסכים בעבודה, ואך במתק שפתים, ולא בשטף אף, משכו אתהם אל מוסריכם באמרי נועם, או אז יהיו למו כל פקודיכם עדי עדיים על צורניהם, לא עול לא מומה.

ד) החנוך יפרד והיה לשני ראשים. 1) חנוך חיובי. 2) חנוך שוללי. החנוך החיובי גם אשר במדות ודרך ארץ גם אשר במצות הוא החנוך לעשות כל הראוי לעשותו. והחנוך השוללי בשתי אלה הוא החנוך להשמר מעשות כל אשר איננו ראוי לעשותו. ואדני שני ראשים אלה הטבעו על ההרגל אשר ימשל ממשל רב בלבות בני האדם, וכח בו להטותם על כל אשר יחפוץ, ולכן אם ירגיל האדם את עצמו מנוער לעשות כל הראוי לעשותו ולהשמר מעשות כל אשר איננו ראוי לעשותו ינהג ככה עדי לכתו אל בית עולמו, וכן להפך אם ירגיל האדם את עצמו מימי עלומו לעשות כל אשר איננו ראוי לעשותו ולבלתי עשות כל הראוי לעשות ינהג ככה עד בא חליפתו, כי ההרגל לא יתנהו לשנות דרכו, וזה הוא יסוד כל החנוך.

ה) החנוך השוללי הוא נחוץ יותר מהחנוך החיובי. הן, חכמת הנפש תאלפנו, כי פרישת הקנין קשתה יותר מפרישת ההעדר, יען אשר הקנין ישרש שרשים בנפש וברוב הימים יסככו בחובה, ולעקור נטוע משרש נסבך במעבה האדמה קשה מאד. אבל להעדר אין כל שרש ואין כל סבך. והרגל לעשות מעשה הוא קנין, והרגל לבלתי עשות מעשה הוא אך העדר, וקשתה אפוא פרישת ההרגל הראשון מפרישת ההרגל השני, ולכן נחוץ יותר החנוך השוללי אשר מגמתו לחנך את הנער לבלתי עשות מעשים מהחנוך החיובי אשר מגמתו לחנך את הנער לעשות מעשים, בינה היטב כזה. ואחרי הדברים והאמת האלה, שנבה ממני דעת ר"א ממיץ המובאה בתוס' ישנים (יומא ס"ג ה' ד"ס ג' עמוס) כי אין חנוך שוללי בחנוך המצות. וז"ל התוס' שם: וא"ת הא דאמרינן בכל דוכתא קטן אוכל נבלות אין ב"ד מצווין להפרישו, השתא חנוכי מחנכין אפרושי מאסורא מבעיא? ואומר ה"ר אלעזר ממיץ, החנוך לא שייך

אלא שיעשה מצוה ולא פרושי מאסורא עכ"ל. וכן קשה עלי להבין מ"ש שם עוד: והא דקרינן הכא חנוך במה שמענין אותו ביוה"כ, אין זה אפרושי מאסורא שמפרישין אותו מלאכל אלא הוא חנוך שמחנכין אותו במצות ועניותם את נפשותיכם עכ"ל. הלא ענין מצות ועניותם את נפשותיכם איננו לעשות דבר כי אם לפרוש מדבר, ומה הבדל אפוא בין פרישה מדבר הנכתבת בלשון עשה לפרישה מדבר הנכתבת בלשון לא תעשה? ולמה זה תקרא הפרשה מנבלה בשם אפרושי מאסורא והפרישה מאכילה ושתיה ביוה"כ בשם עשיית מצוה?

במכילתא (פרשת בא פסוק כל בכור אדם) מובא בשם רבי עוד חוב אחד אשר אין זכר לו במקום אחר וז"ל: רבי אומר אף ישוב מדינה עכ"ל. וכתוב ע"ז במדות סופרים: ופי' בזה ינחמנו שיהא יודע בטיב המדינה ומשא ומתן להיות לו שלום עם חבריו. ובזית רענן פי': להתנהג בדרך ארץ עם הבריות. וזה קרוב לענין הישוב האמור ספ"ק דקרושין. ואולי הכונה, שצריך ללמדו ידיעת שבילי המדינה למחלקותיה, והידיעה הזאת מועלת לאדם כמה פעמים להנצל מסכנה, ושוה בתועלתה ללמוד שייט עכ"ל. ואין נפשי אל כל הפרושים האלה. הן ללמוד משא ומתן כבר נכלל בלמוד אומנות לפי האמור למעלה (חוב ללמדו אומנות סי' ב') עיי"ש, ולמוד התנהג בשלום עם חבריו ובדרך ארץ עם הבריות כבר נכלל בענין החנוך לפי האמור למעלה (חוב לחנכו בכל המצות סי' א' וב') עיי"ש. ולשון ישוב המדינה לא תורה על הגע-
 אַנְרֵאִיעַ. וברור לי אפוא, כי ישוב המדינה המבוארת במלות הגיון (סער י"ד) ובפי' הרמב"ן, עיין שם ושם. והנה הידיעה הזאת היתה נחוצה לבני רבי אשר התעמדו למנהיגי מדינה. וקרוב אפוא אשר הוספת רבי לא היתה כי אם בעבורו ובעבור אנשים אשר כגילו.

עוד רבות עמי על אדות החוב הזה וגם על יתר החובות הנ"ל, אולם עתה עבודות רבות עמוסות עלי לכן אהדל היום לדבר עמך עוד בענינים מדעיים אך אשנה את ברכתי: אל טוב יתן לך מנוחה כי טוב. וגם אבטיחך כי עוד אָמְנָה את אשר חסרתי כאשר ימשני ד' מים דאגה, ואף אבונן למענני ספר יועיל לך מאד לכל ימי חיך. ואתה שלום ובנך שלום וכל אשר לך שלום.

טורח ואוהבך בלב ונפש

יעקב רייפמאן.

1880

Faint, illegible text at the top of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

Second block of faint, illegible text in the middle of the page.

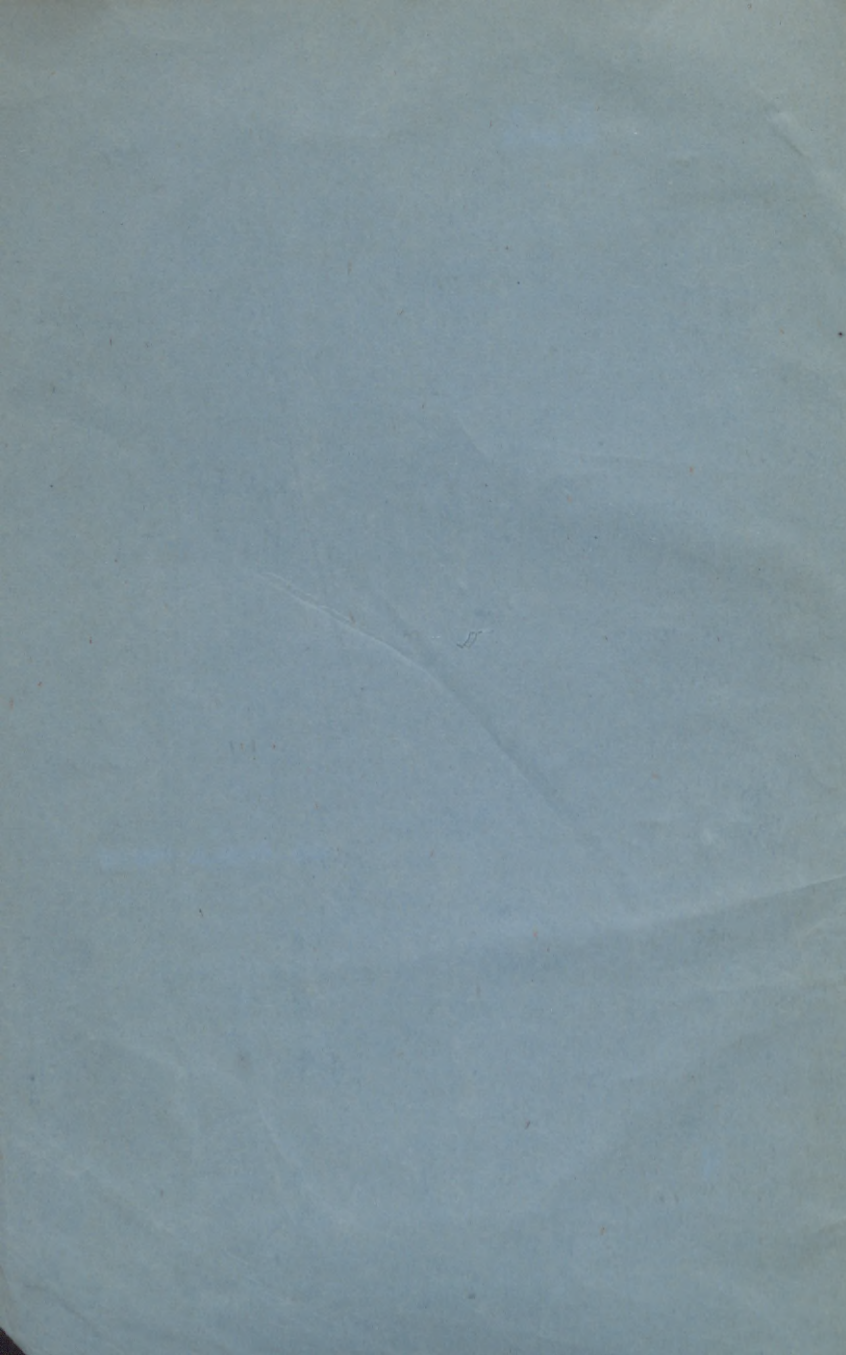
Handwritten text in Cyrillic script, possibly a signature or date, located to the right of the stamp.

Third block of faint, illegible text below the stamp.

Fourth block of faint, illegible text at the bottom of the page.

Small handwritten text or signature at the bottom center.

Handwritten text in Cyrillic script at the bottom right.

B

261.